

ПЕТЪР НЕЗНАКОМОВ

ЧЕТИРИМАТА ДЮМА

chitanka.info

Преди да започна разказа си за запознанството ми, дългогодишната служба и накрая, защо да крия, за голямата ми близост с прочутия, за да не кажа велик френски писател Александър Дюма-пер, ще ми позволите малко лична история.

Тя, моята, е дълга и широка. Родът ми, Симеончетата, както ни наричали, произхождал от чисто българската махала Клуцохор на Сливен-касаба. Дядо ми по баща се занимавал с джамбазлък, купувал крадени коне от циганите и ги препродавал на селяните от Енизаарско, а пък ако му паднел някой хубав кон, наперен бял ат, направо го водел в конака на сливенския аенин. Турците, както ми е разправял дядо, били големи любители тъкмо на такива атове, умирали си да разиграват пашалък пред раята, пък и пред собствената си агарянска сиромашия. Та от тия бели атове се позамогнал дядо ми Панайот, агите за тях не жаят алтъните. Дядо, като всички сливналии по онова време, имал многобройна челяд, джамбазинът е все по къра, а есенес, като се прибере дома, и хоп — през следващото лято викат бабата да бабува. Баща ми Димитър бил седмо дете, а ако се броят и представилите се младенци, може да е бил и единадесето или дванадесето, кой ти броял тогава дечурлигата, да се пръкнат там, да растат и лудуват, пък като им дойде времето, гегата или камшика в ръка и на къра, да си вадят сами хляба. Родил се баща ми къде 1810 година, в кърджалийските времена, и попът го кръстил на свети Димитър Чудотворец, този светец в Сливенско много се тачи наред със свети Георгия. Расъл той здрав и як, дядо много се гордеел с него, искал той да го наследи в занаята, защото момчето още от невръстно дете се привързало към конете, яздело, сякаш е едно с коня. Богатите турчета много ги било яд на него, че не се държи кротко като рая, а си позволява да ги надпреваря и бая даяк бил изял от тях като малък. Но и той не им оставал борчлия, в тъмното, на къра, случвало се да прибара някой от побойниците и ако оня се върнел в Сливен само със счупена глава, било голям късмет. Нарочили го турците за тия негови бабаитлъци и колкото и да го криел и пазел дядо ми Панайот, сигурно щели да му видят един ден сметката, както им бил обичаят, като видят от раята някой по-ербап от тях. Добре, ама след гръцката буна в 1828 година се отворила нова руско-турска война. Генерал Дибич минал Балкана и в края на юли (дядо Панайот много добре помнеше тая дата) заел Сливен. Дошло време сега пък баща ми да си уреди вземанията-даванията с турчетата. Той

бил тогава на 19 години, як за трима, буен за петима. Яхнал най-хубавия ат на дядо Панайота и хайде в Доброволната дружина, която се съставила от сливналии под водителството на един от Аджемите (известна сливенска хайдушка фамилия) в помощ на русите. Какви били заданията на дружината? Да поддържа реда зад войската, да пази раята от турското отмъщение и да показва пътя, защото Дибич в Сливен никак не се задържал. Впуснал се на юг по Тунджа след бягащите турчуля и само след седем дни превзел Адрианопол (така викали русите на Едирне). Напразно дядо Панайот хортувал на буйния си син да седи мирен, да не излиза много наяве, че нищо не са знай. Слуша ли ти юнашката Димитрова глава, сега му се паднало на него да се поперчи слободно на белия ат и да кара агите да му свалят фес (пък и не ще да е минало само със сваляне на фес, баща ми за тия неща не обичаше много да приказва). Добре, ама дядо Панайот излязъл прав, сливненската слобода траяла, дето се вика, от ден до пладне, виж, къде Бургас и Созопол повече се задържала, там руският флот останал още половин година, но в Сливен още щом се подписал Адрианополският мирен договор, се захванало оттеглянето на Дибича — заповед на руския император, къде ще риташ. И се почнала една олелия, една тупурдия по цялата кааза — леле, връщат се османлиите, живот вече по тез места няма да има, ами я да товарим колите с едно-друго и жал не жал — подир войската. По-добре в чужда земя, отколкото под турски ятаган. Дядо Панайот отначало не рачил да се отдели от бащино огнище, жена му, старата баба Яна, била нещо болна, сакълдисала се от страхове и тревоги, ама нали син му се бил накървил, разбрал, че няма да го отмине турската разправа. И затуй и той натоварил три коли, поне коне дал господ, качил дъщери, снахи и внуци, а синовете и зетьовете яхнали атовете. Ама как да тръгне с болна жена, все отлагал, не му давало сърцето. Баба Яна сякаш разбрала какво е положението, тия стари сливненски жени на никого не искат да бъдат в тежест. На втория ден се разпростила с всички, причастила се и предала богу дух, тихо и кротко, както била живяла и както била раждала дъщерите и синовете си. Казаците от ариергарда на Дибича заради баща ми Димитър, с когото се били много сприятелили, изчакали да я опеят и заровят в родната земя. Щом попът спрял да пее — шапки на глааааа-ви и па коням и хайде тръсом след главните сили, които вече качвали Балкана към Котил. С тях и трите

коли на дядо ми Панайот, последните бежанци от Клуцохор. В туй време откъм Тунджа с тъпани и зурни вече дигали прахоляка завръщащите се в Сливен бюлюци на османлиите.

Тъй завършила кратката сливненска слобода. Цялата долна част на каазата се опразнила от българи, останали само ония, дето са понасигур в Балкана, а сичките орачи и градинари на юг от Сливен, от Ямболския, Карнобашкия и Айтоския край тръгнали с Дибича, а къде един господ знае.

Първият престой бил край Тулча, под дунавските ръкави. Някои от бежанците не рачили да ходят по-нататък, решили там да останат, там да свъртят нов дом. Турско е наистина, ама кой ги познава в тез далечни северни краища, които поради войната били съвсем опустели. Ще се оправят някак си, ей де е оттатък Дунава Бесарабия, а пък там вече се е настанил Дядо Иван. Ако им причернее, колко му е да прецапат реката. Повечето от бежанците обаче не останали на тоз акъл, ако ще е преселение, да е. Използували каиците, с които в отсрещния Измаил преминали казаците, та и те, заедно с децата и добитъка, доколкото бил останал, по пътя нали трябва да се яде.

Бесарабската земя от седемнайсет години вече се била присъединила към Росийската империя. В нейните безкрайни крайдунавски степи имало нужда от колонисти, оставената без господар плодородна равнина трябвало да се засели. И разгеле, ето ти и заселници. Тук намерили своята втора родина хилядите бежанци от сливненската и ямболската кааза. Ех, мъчно им било за оная хубава земя на юг, дето от памтивека им бил коренът, ама и тук се живеят, а пък не ти виси на врата османският ярем. Хората тук са славяни, братя. И говорът им се разбира, и сърцата им широки и добри, съжаляват роба, съчувствуват му, ще се преживее някак, ново гнездо ще се свие, и по-хубав ще стане животът, отколкото в оная робия.

По пътищата, докато се греели край огньовете, баща ми Димитър и една мома на име Цветана, дъщеря на клуцохорския чорбаджия хаджи Петър, нещо се харесали, все гледали да седнат близо един до друг, макар че хаджията като пес следял за щерките си, коя от коя похубави, дори и в бежанския си каяфет. Днес тъй, утре тъй, пък и общата беда, пътните несгоди още повече сближават хората, въпреки строгостта на хаджията между двамата млади пламнала такава любов, че нищо вече не можело да ги спре към венчилото. Напразно дядо ми

Панайот (а сигур това е правил и хаджи Петър с щерка си) разубеждавал баща ми, че сега не е време за любов и други подобни глезотии, че любовта иска първом покрив над главата и топъл одър за тялото, а те още бродят по добруджанските пусти кърища и краят му не се вижда на това тяхно пусто изгнаничесто. Младите от дума не разбират, като слепи вървят един към друг, туй ша й то, късайте ни на парчета, на бавен огън ни печете, друга като Цветана и друг като Димитър няма. Ако било в Сливен, какъвто си бил властен и не давал думата му да се цепи надве, хаджи Петър лесно щял да сложи неразумното си чедо на място, ще се люби тя с джамбазки син, свършиха ли се свестните ергени, с този циганин ще ми свърта къща. За него джамбазлъкът бил циганска работа, то си било и тъй де, но баща ми върху белия ат най-малко мязал пък на циганин. По-скоро на казак, те, казаците, като го видели да препуска из запустелите стърнища, все „маладец“ му викали и дори искали да го приемат в своята сотня, но атаманът им не дал, не било по казашкия обичай чуждоземец да влиза в казашкия им строй, пък ако ще да е най-добрият ездач и стрелец на света. Техни си обичаи, не можело да се бъркаш, абе те нали не дадоха да ни бастисат турчулята, и туй ни е много.

В Тулчанско, по баирите отсам Дунава, останали около двайсетина хиляди сливненци и карнобатлии, а около осемдесет хиляди минали оттатък в Бесарабия. И дядо Панайот с тях, с цялата челяд. Хаджи Петър отначало се поколебал, викал си — дали пък, ако остане отсам, Цветана няма да забрави оня на белия ат и да си намери някое кротко момче, но после видял, че и това няма да помогне. Щерка му, каквато е инат като майка си, старата хаджийка, е готова и сама да преплува дунавските ръкави само и само да се сбере с оня джелатин. И махнал с ръка коравият дядо Петър, където са другите клуцохорци, и той ще бъде, пък на Цветана, като има главата да пати, да си я чупи с младия джамбазин.

Като стъпили на бесарабска земя, клуцохорци най-после си отдъхнали. Тук било вече Росийска империя, тук турчин от седемнайсет години вече не можел да вилней, тук пипала здравата казашка ръка. Огледали се нашите, отляво вода, отдясно пак вода, туй били две от дунавските блата, с които е така богат северният бряг на реката. Тръгнали между блатата на север, оглеждат се насам, оглеждат

се натам, минали източно от град Болград, заселен от български бежанци, ама отпреди трийсет-четирийсет години. Попитали тоз, оня, насочили ги на североизток от града, дето земята е по-хълмиста и дето по припечите ставали хубави лозя. А на сливненци това им и трябва, те без вино на софрата нито седат, нито стават. Походили още малко, открили една закътана долинка, незабелязана от молдованите, които напирали пък от запад, и си рекли, туй ша й, пък нататък каквото господ рече. Спрели колите, разтоварили покъщнината и запретнали ръкави. Първата работа на дядо Панайот и на дядо Петър била да вдигнат сватбата, защото майка ми Цветана, покрай туй спане на открито около огньовете, не могла, пък и не искала да се опази от греха. Щом спрели и извикали попа, не искали да почнат заселването със срамотия. Венчали баща ми и майка ми под един стар дъб както старите славяни, там им пял поп Атанас, там им сменил венците. Било лятото на 1830 година. На сватбата присъствал и атаманът на казашката сотня от ариергарда на Дибич, някой си Петро Кривонос, оня същият, дето не приел баща ми в казашките редове. Ама сега той се разчувствал и подарил на маладеца младоженек една хубава сабя дамаскиня, дето я бил пленил от един убит турски бюлюкбашия край Едирне. Баща ми после пазеше тая сабя като зеницата на окото си, носеше я все със себе си при по-нататъшните ни скитания из донските и калмицките степи, като лягаше, все под главата си я слагаше, викаше, с нея да ме заровите, ако, не дай господи, нещо се случи.

След като свършила сватбата, баща ми и майка ми вече се прибрали като хората, несподиряни от лоши погледи. И те като всички клуцохорци почнали да вдигат къща. След една година новото село се проснало на припека. Кръстили го Задунаевка, същата Задунаевка, дето по-късно станал учител нашият велик поет Ботев. Къщите се дигнали и станали гиздави като клуцохорските, ама нали трябва да се напълнят с храна, със стока. Дядо ми Панайот се опитал да поднови и тук стария занаят — джамбазлъка. Докато бил в Сливен, той бил весел човек, мохабетчия, пийвал си яката, като почнел да лъже, никой не можел да го спре и наддума, то аслъ джамбазлък с приказки се прави, с майтапи, как иначе ще се оправиш с цигани конекрадци, найотраканите от циганския род. Но още по пътя, а после и в Задунаевка се променил, станал мълчалив и затворен, повлияла му, види се, смъртта на баба ми Яна. Приживе той пред хората една добра дума не

бил й казал, направи туй, сложи туй и толкоз, ама сега, като се прибрала бабичката, и той не останал вече предишният дядо Панайот. Тези неща са бамбашка работа. Почнал дядо ми да се заиграва с внуците, да не му се ходи вече на къра подир конете. Пък и годинките му били вече множко. Тъй и пропаднал опитът му да съживи джамбазлъка в Бесарабия. Баща ми се хванал да прави кирия по пристанищата на Дунава: Рени, Измаил, Килия. Минавал често и реката и той бил, дето се вика, единствената връзка между бесарабските сливналии и тулчанските, едните вече поданици на российский император, а другите по старому на султана. Ама и единият далеч и високо, и другият, дето има една приказка.

След година-две подаврандисали се нашите, сливналии са работлив народ и в Сахарската пустиня да ги заселиш, пак ще кондисат лозенце, градинка, орехи ще засадят, а като дойдеш на гости, няма да се посрамят — ще те посрещнат с руйно вино и яка джибровка. Първият син на баща ми и на майка ми Цветана се родил в началото на 1831 година, пет месеца след сватбата, нали вече казахме, че бил скопосан още по пътя. Туй най-много тежало на дядо ми Панайот, човек със старата патриархална сливненска нравственост. Но като се родил бял и червен, три пръста по-дълъг и една ока по-тежък от другите деца бесарабчета, сърцето на стареца се отворило, усмихнал се за пръв път, откак бил стъпил отсам Дунава, простил на майка Цветана за срама, а като кръстили детето на негово име, съвсем пък се размекнал, взел да развързва някакъв скрит дотогава кемер и да дарява и майка ми, и детето. След туй събитие се пооживил, взел да учи российский език и да учи на него и децата, ама като станело вечер и се настанял край огнището, все за стария сливненски край му била приказката. И за бабата Яна, ама такава, каквата била на млади години, когато я крал от баща й и го гонили с кучета чак до Куруча, реката, дето отделяла Клуцохорската махала от Сливен. С детето Панайот много се занимавал, може да се каже, че той го отгледал, защото баща ми бил все по кирия с конете, а пък майка Цветана всяка година била заета да ражда и кърми другите деца. През 32 година се родила сестра ми Яна, после още една сестра — Геника, сетне три деца, две мъжки и едно женско, ги прибрал господ още докато били пеленачета, и чак в 1840 година съм се родил и аз. Кръстили ме на проклетия дядо хаджи

Петър. И оттогава децата на майка ми престанали да мрат. Значи някаква клетва е имало от страна на хаджията.

Като ме видял в кръщелния купел в ръцете на съвсем престарелия поп Атанас, и дядо хаджия се смилил. Той пък простил на баща ми, с когото дотогава не бил разменил и една дума. Коров старец беше, аз го помня.

Израснах аз покрай конете, за които бесарабската степ на юг от Задунаевка е истински рай. Не знаех какво е одър и възглаве под главата. Все на къра, от ранна пролет до късна есен, все с хергелетата, които нашенци ги пускаха да дивеят край дунавските блата. Почнах да яздя на гол кон по-добре и от баща си, пък и от конски болести взех да разбирам, научи ме, преди да умре, старият дядо Панайот. Той и на всички джамбазки хитрости ме научи, така че по отношение на коня никой вече не можеше да ме метне. После като попаднах при калмиците по Волга-матушка, и те конници, ама от памтивека, най-много ценяха тия мои качества, дори конски доктор ме бяха кръстили. Но за това после.

През 1850 година се спомина от старост дядо Панайот. Последните му думи все за майка България бяха, не можал да доживей да я види слободна. За туй съжеляваше, не за себе си, тя, неговата, била свършила още щом се загубили от погледа му Сините камъни над Сливен. По туй време освен конските науки аз бях научил вече да сричам азбукито и да смятам до сто. Научи ме новият поп, дето смени поп Атанаса. Като умря дядо Панайот, и примирието между дядо хаджи Петър и баща ми свърши. Два остри камъка брашно не мелят. За какво пак се задърлиха, не помня, но се разбра, че за единия място в Задунаевка вече няма. Като по-млад, баща ми продаде къщата на някакъв нов преселник от Турско, натовари отново покъщнината на талигите, с голяма мъка събрахме от степта хергелето, майка ми Цветана премени осемтях живи деца и само големият ми брат Панайот не рачи да върви с нас. Беше вече се заергенил, някаква севда имаше на сърцето от съседното село Кара Марин. Пък ние, Симеончетата, сме такива, за севда, за любовчилък зарязваме всичко. Та дигнахме се ние от Задунаевка, дето криво-ляво изкарахме десетина години, за мен, роденият тук, може да се каже, щастливи момчешки години, години на волност и свобода, и сбогом, дядо хаджия! И ти си проклет, ама и ние не падаме по-долу, поне по инат. Тръгнахме на изток към старите земи

на империята, оттатък Днестър. Придвижвахме се бавно през украинските степи и все не намирахме по-добро място от Задунаевка, където да се спрем и да се установим вече за трайно. Когато стигнахме голямата река Дон и влязохме в земите на донските казаци, изведнъж в един хутор някакъв едър, възпълен казак, със спусната над казашките шалвари мокра от пот рубаха, който сечеше дърва в двора на сламената си хата, се загледа в баща ми (той яздеше сега на един черен като катран бесарабски жребец), па захвърли секирата, изскочи на прашния път, смъкна баща ми от седлото и захвана да го прегръща, тъй както само казаците умеят да прегръщат, трябва здрави кокали да имаш за такава прегръдка: „Ну, вика, Димитрий, Митенка, дал господ бох снова встретимся! Слизай, вика, от коня и больше ни шаг! Иначе ще те застрелям!“ От тая внезапна прегръдка тати се опули тъй, като че ли действително щяха да го застрелват, а майка Цветана едва не изпусна от страх най-малкото ми братче Стоилчо, което кърмеше във втората талига. Какво се разбра накрая — този казак бил оня Петро Кривонос, дето подарил сабята-дамаския на сватбата на баща ми, само че сега двойно по-дебел. След туй, като го видяхме как нагъва мръвките и как на обед сам поглъща цяла печена тлъста кокошка, ни стана ясно защо се е толкова променил и защо тати не може да познае побратима си от ариергарда на Дибич, за който ни беше проглушил ушите, на мен и на всичките ми братя. Както и да е, след малко пък баща ми запрегръща побратима си, така че сега пък на него запращяха кокалите. Петро веднага заповяда да се разпрегнат конете и да им се даде зоб и въведе цялата ни пъстра върволица в хатата, дето пък се запрегръщаха и зацелуваха жените. След туй се захвана една, дето никъде я няма, само който е участвал в казашкия запой, само той може да ме разбере. Чичо Петро и баща ми бяха преживели войната, ама тук и двамата щяха да хвърлят топа от този пусти самогон, дето го произвеждат в казашките хутори тайно от императорските данъчни власти. В хутора Нижне-Чирская престояхме около три месеца, все гости на атаман Кривонос. Всеки ден се канехме да тръгваме, ама щом чичо Петро видеше, че запрягаме конете, и вадеше самогона „Ну, Митенка, что ты...“ И баща ми отпрягаше. В края на краищата хубава я свършихме — сестра ми Яна взе, че се залюби със сина на хазаина, едно младо смело казаче с юнашки завит перчем и смело като ястреб — Серьоха му беше името. И нали вече казах, че в нашия род нагази ли го някой тази беда —

Любовта, спиране няма, та и тя. Туй при Серьоха ми е писано, кай, да остана, и туй ша й то. Баща ми от приличие отначало малко се поразсърди, дори по едно време вдигна бащинска десница да пердаши, пък после се засмя и — ну давай! И на него беше приятно, че става и сват на побратима. Дигнахме сватбата по казашки обичай, три дни и три ноци не станахме от трапезата и най-после, като станахме, тати каза: „Стига вече!“ Чичо Петро го изгледа и разбра, че този път вече нищо няма да спре баща ми, бяха го хванали мътните. „Татко Дон, вика, видях, сега и матушка Волга да зърна, и ще се куртулясам.“ Запретнахме, качихме по талигите едно-друго, прибрахме децата, майка ми Цветана се запрегръща с Яна, кой знае дали щеше да я види вече. Бяхме вече съвсем готови за път, цялата рода на чичо Петро беше излязла да ни изпрати, а самият чичо Петро никакъв го няма. Чакаме, чакаме, а да тръгнем, без да се простим с него, не бива, не е прилично. Само че къде изчезна тоз чияк, да не би да е отишъл пак да търси самогон, неговия бяхме вече изпили до капка. По едно време гледаме — иде, и не иде сам, а води за повода един жребец, какъвто никога не бях виждал дотогава, не жребец, а сура ламя, шията му като на лебед, от очите огън изфърча, бял на сиви капчици, такива най се ценят у казаците, за такъв те и къща, и жена сменят. „Ну, Митенка — вика отдалеч чичо Петро, — слизай, вика, от твоя черен дявол, не е той кон като за тебе, давай го на Петруха и възсядай Стенка! На нашия славен атаман е кръстен, а такава име не всеки жребец може да носи. Възсядай, вика, и върви с бога!“ Баща ми от българско приличие отначало взе да отказва, ама виждам аз как му светват очите, като погледне към Стенка. После слезе от Черньо и пак се запрегръщаха с чичо Петро. Нейсе, пуснаха се накрая, тате се метна с един скок на Стенка и препусна напред, да не му видят сълзите, че отново му потекоха. От цялата тая работа и аз спечелих, сдобих се с първия си личен кон, татковия Черньо, ех, не беше такъв красавец като Стенка, ама също го биваше, тати на калпав кон не седаше.

Та тръгнахме ние с талигите отначало право на изток към Царицин, пък после свихме на юг към делтата на матушка Волга, нали тате искаше да види Матушката, та тогава вече да миряса. След пет дни бавен ход навлязохме в астраханските степи, дотогава се бях нагледал на равни земи, ама тая тук бие всичките, и от тепсия по-равна. И пусто наоколо, жива душа се не види, да те хване страх от

пустотия. На третия ден обаче изведнъж отгоре ни връхлетяха някакви бамбашка конници. Отначало бая се изплашихме, взехме ги за разбойници, язدهа някакви малки жилави кончета, без седла язدهа и целите бяха, въпреки че беше жежко като в хамам, облечени в кожа, с козината навън — ботуши, гащи, елечи, островърхи капи — всичко от кожа. Наобиколиха ни, дигнаха гюрултия на някакъв съвсем непознат гърлен език, надникнаха в колите и като видяха, че майка кърми Стоилчо, започнаха да се хият и да се блъскат с лакти в хълбоците. Баща ми взе да се бърка в силиаха за пищова, ама от стрелба не стана нужда — като разгледаха каквото им трябва, кожените човечета ни поведоха на изток, дето се мержелееха някакви карети и разпънати шатри. Наближихме и видяхме, че пред първата разпрегната карета седи на кожен сгъваем стол един рижав шишко с големи рошави бакенбарди, от които се подава едър месест и червен нос. Тъй се състоя първата ни среща с човека, който по-нататък щеше да играе голяма роля лично в моята съдба. Слязохме от колите и от конете, наредихме се в една редица пред шишкото, който, както личеше от пръв поглед, командваше всичко тук, и той почна на доста развален руски език да ни разпитва какви сме и що сме. Тати каза какви сме, но шишкото нищо не разбра, отде ще ти знае, че там далеч на юг съществуват някакви си българи. Но когато баща ми му обясни, че идваме от хутора Нижне-Чирская, очите му светнаха, изглежда, и той бе гостувал на донските казаци и бе пил от техния самогон, то туй и по носа му си личеше. Приказва, приказва с нас шишкото, а пък очите му все в татковия жребец: „Откуда, вика, у тебѣ, маладец, ета лошада?“ Тати взе да му обяснява. „Продайош?“ — вика. „Подарък ми е — казва баща ми — от Нижне-Чирския атаман Петро Кривонос“. Много му се искаше на рижия да стане притежател на нашия Стенка, ама като научи от кого е подаръкът, му се поизпариха желанията. С казаците в тези краища никой не смее да се шегува. „Е, вика, каква смятате да я вършите тук? Тук, вика, са ловни имения на граф Кошельов-Безбародко и има голям нужда от яки хора, от хора яздачи. И ако вий няма нищо против, разтоварвай талиги, място ще се намери за всички, и за тоз момче (за мене де), и за тоз момиче, и за всички ребята. Ще се разбира аз с вас, а и вас няма да обиди, граф плаща добре, не жали денги, особено ако хора работи добре. Мой име, вика, Шарл Иванович Лабуре, аз управител на граф и кога граф на Санкт Петербург, аз тук и

бог, и господар.“ От цялата тази малко неразбрана реч ни стана ясно, че тук може би ще ни излезе късметът, че тук ни е писано да свием новото си гнездо. Разпрегнахме колите и след туй станахме свидетели на нещо, което не бяхме виждали дотогава. Като хапна добре и като изпуши една лула, Шарл Иванович даде знак на един калмик (разбрахме, че кожените човечета се наричали калмици) и оня изсвири с богато украсен със сребро волски рог. Ех, че като се юрнаха ония ми ти калмици из равната степ, а за какво — един бог знае, на мен ми се стори, че гонят Михаля насам-натам. А то било лов на лисици, този лов Шарл Иванович го бил въвел, дотогава не бил известен из тия места.

Сега нещо за самия Шарл Иванович, което, разбира се, научих после, след като му станах най-довереното лице. Мосю сержант Лабуре дошъл в Русия през 1812 година заедно с Наполеона да завладява Москва. Москва той наистина завладял, но какво било това — един горящ Москва, ни мадмоазел, ни мадам, ни бон репа, по собствения му израз. А на всичко отгоре не му дал повече господ да види родната си Франция. При отстъплението на Великата армия из смоленските снегове — ай, ай, ай, какой глубокий неж — го пленили казаците на капитан Денис Давидов и добре, че го пленили, защото тъй и щял да си загине от студ с неговите контешки сержантски ботушки. По онова време за тиловите служби на Кутузовата армия отговарял граф Кошельов-Безбародко, бащата на сегашния граф, в тия служби спечелил той милионите си, с които после закупил сума ти земи из Малорусия и по долното течение на Волга, йон ом тре риш, тре риш, както се изразяваше почтително Шарл Иванович. И всички пленени французи ги предали в неговите служби, за да бъдат препратени по-нататък по предназначение. Тъкмо тогава станало мода всички руски дворянски фамилии да си вземат по един или двама от френските пленници на прехрана в усадбите, а ония пък в замяна да учат дворянските госпожички на френски, или пък ако са слабо грамотни — да служат като икономии и готвачи — друго си е, като поканиш на гости съседните помешчици, да ги посрещне пред парадната порта истински французин. Сержант Лабуре, човек с величествена кирасирска осанка, в императорските кирасирски полкове служили само двуметрови исполини, харесал на самия граф Безбародко, той си падал по едрите неща. И съпругата му графиня Наталия (за нея по-нататък) била едра

като кобила, и кочиашите му били разни брадати сибирски голиати. Французинът му също трябвало да бъде от този тертип и мосю сержант Лабуре отлично отговарял на условията. Изпърво го изпратили при госпожичките и при синчето да ги учи на френски, но неговият френски не бил от най-изисканите, току във фините изрази се преплитала някоя солена подофицерска ругатня, а освен това още на втората седмица налетял на една от възпитателките, която пък да вземе да се окаже любовница на графа. Веднага го експедирали от графския дом в Санкт Петербург и го изпратили в имението на графинята край Москва. Но и оттук скоро го изритали — къде ще ти стои мирен млад французин при оная силна храна и толкова засукани горнични, една от които, най-хубавата, пък се оказала любовница на графското синче, сегашния граф. Качили го на една тройка и хайде в ловните имения край Астрахан дето има само калмици и диви калмички, с които ако се закачиш, сам ще се наденеш на калмишката кама. Наистина тук мосю Лабуре е управител, всичко му е на разположение, власт има голяма, пари има, чак от Кавказ си изписва млади гъвкави черкезки, черкезите ги сменят за хубав кон, а тук хергелетата са безбройни. С какво друго се забавлява, с какво убива азиатската тежка скука — ами ей с тия ловове на лисици, към които калмиците са се пристрастили и които се превръщат истински празник за всички.

Като свърши ловът и пред нозете на престарелия Шарл Иванович (той по онова време наближаваше шестдесетте и не можеше вече да язди както на младини) натъркаляха вързаните още живи лисици, пак изсвири рог и бе дадена заповед за връщане в графския дом. Тръгнахме и ние с калмиците, баща ми след кратко съвещание с майка ми реши да приеме поканата на Шарл Иванович. Хареса му тая волност, която царуваше тук, пък, изглежда, и добри пари щяха да падат, щом тоя граф Безбародко ли, Безмустачко ли беше е толкова риш. Още същата вечер ни настаниха в обширна хата със сламен покрив и с огромна руска печка в средата (през зимата тук духали яростни зли ветрове, та без такава печка, печ, както й викаха, нямало никакъв живот). Разпрегнахме, отседлахме, заведохме конете в графската конюшня, където тати ги предаде на един калмик, Мустай му беше името. Калмиците трудно можеш да ги различиш един от друг, дръпнати очи, почти къосета, само редки мустаци, но този Мустай, кой знае защо, му спечели доверието. А както разбрахме по-късно,

калмикът човек може да заколи, ама на кон зло няма да направи никога. Та оставихме конете под неговите грижи, а ние се прибрахме в хатата и се наредихме да спим, кой на печката, кой по одрите, бяхме пребити от умора.

От другия ден сутринта почнахме да се оглеждаме, то решението си е решение, но все пак трябва да знаем какви точно ще ги дъвчем тук. Шарл Иванович, като помисли малко, назначи баща ми за главен кочияш на графа, като дойде да гостува (по веднъж в годината за две седмици), а иначе ще вози самия Шарл Иванович, ако реши да иде до Астрахан по суша — друго си е да имаш на капрата бял човек, с нормални очи, брадат и мустакат като хората. На тати бяха дадени на разположение десет калмици, на които той така и не можа да научи имената. Сестра ми Геника изпратиха да работи в кухнята, да се учи да готви от готвача Юрка, един млад префърцунен хубавец с лъскави лачени ботуши и моравя рубашка, роден някъде от Воронежко (към тези астрахански степи по онова време се бяха юрнали всякакви бродяги от старата Русия, през следващата година на графските даляни в Каспийско море срещнахме един брадат великан, който пък беше довтасал чак от Архангелск, абе прегрешеше ли нещо човек в именията на север, тук в тия степи потъваше, никой не можеше да го открие сред калмиците, особено пък ако Шарл Иванович го зачислеше към графската челяд, така викаха на прислугата и на скитниците, които се препитаваха от графския хляб. Готвачът Юрка беше майстор в занаята, готвеше по французки рецепти, научени от Шарл Иванович, и хубаво беше, че Геника ще се учи при него. И тя хубаво се научи де, още на следващата година дигнахме и тяхната сватба и хубавецът Юрка стана втори мой зет. Имах интерес от това, защото най-хубавите мръвки от графската трапеза Геника ги отделяше за мене, та не може да се каже, че гладувах в тия калмицки степи. Като станах на седемнайсет години, във всичките ловни имения на графа никой вече не можеше да се мери с мене ни по ръст, ни по снага, ни по юначество, то юначеството аз си го имах наследство от баща ми. Дъщерите на калмиците, като минаваха покрай мене, все уж гледат настрани, пък току се закискат в шепите и се шмугнат в храстите да си шушукат, да ме одумват. Приличат си младите моми навсякъде, и у нас, и в Русия, и в азиатско. Та тъй — мене пък Шарл Иванович ме аташира, той тъй казваше, лично към себе си, да му пълня лулите (тютюна му чак от

Персия го докарваха, а той пък от своя страна да ме учи на френски, та да има с кого да разговаря през зимните вечери на родния си език и да му разправя за императора, за славните му победи из цяла Европа, за това, какви маршали и генерали имал и най-вече за това, как самият сержант Лабуре пердашил и немци, и австрийци, и испанци, и какви ли не (за руснаците Шарл Иванович не обичаше да споменава). Лятно време пък трябваше да карам каретата на судариня Олга, жената на сегашния граф, и на двете им дъщери, голямата Наташа, кръстена на баба си графиня Наталия, и малката Елисаветка, едно русо дяволче, което ми погаждаше сума ти номера, харесваше ме, изглежда, и сякаш се старееше да ме измъчи. През останалото време бях свободен като сокол, препусках с моя Черньо из астраханската степ, стрелях с пушка по лисиците и чакалите и по многобройните блатни птици, които се въдят тук в делтата. Научих и по-малките си братя да яздят, и може да се каже бях най-щастливият човек в тогавашна крепостна Русия, която пъшкеше под ботуша на Николай Павлович. Но кой както я нареди, казват в Сливненско, а пък нищо не беше така далеч от астраханските владения на граф Безбародко, както този далечен и страшен батюшка-государ. Така си мислех тогава де. Само дето портретът му с големите завити бакенбарди висеше в салона на графския дом. Когато ги нямаше господарите, този салон рядко се отваряше. Ние с Шарл Иванович живеехме в дясното крило, ама май повече прекарвахме в пристройката, дето Шарл Иванович си държеше лулите, пушките и пищовите. Граф Дмитрий Николаевич не пушеше и не даваше никъде из стаите да дими лула и да мирише на тютюн, а пък Шарл Иванович беше цял комин. Та повече в пристройката прекарвахме вечерите, където забраната не важеше, Шарл Иванович полулежи на отоманката и папка с дългата лула, а аз съм се изтегнал на мечата кожа в краката му и сричам френските глаголи, а с по-голямо усърдие заучавам подофицерските попръжни, на които старият кирасир с най-голямо удоволствие ме учи. Това беше, докато бях още малък, от дванадесетте до шестнадесетте ми години. Като се заергених, започнах повечето от вечерите да прекарвам с калмичките, а Шарл Иванович само се подсмиваше разбиращо. Няма какво, приятен човек беше, добродушен, весел и ето — 40 години беше прекарал в Русия, а пък още Франция му беше на сърцето, както на баща ми България. Аз тия неща по онова време още не ги проумявах, дай ми на мен любов да

въртя. Пък и не познавах България, само бях чувал за нея от баща и майка и знаех, че братята българи още пъшкат отатък Дунава под турското иго, под игото на такива като Реза Алиевич (мошеника, който носеше през Каспийско море тютюна на Шарл Иванович), макар че той беше персиец, ако искаме да не лъжем.

Та това е накратко моята история до деня, когато се случи нещо, което промени всичко с главата надолу. Беше отшумяла вече Кримската война, тук при нас тя премина като далечен отклик: мобилизираха астраханските казаци, пратиха ги отатък Кавказ, три години там и в Крим се водили битките с нашите поробители и техните съюзници, но не излезе добра за Русия тая война. Надеждите на тати, че ще дойде най-после и нашата свобода като на гърците, сърбите и власите, така и посърнаха.

Но Русия голяма, силна, съвзе се бързо след войната. Само дето батюшка-государ Николай Павлович не можа да понесе поражението и се представи на бога. След него на российский престол се възкачи синът му Александър Николаевич.

Но при нас и по време на войната, и след нея дните си течаха мирни и спокойни, нарушавани само от треската, която обземаше всички, когато всяка есен през ловния сезон пристигаше граф Дмитрий Николаевич заедно с графиня Олга, госпожичките и най-малко с тридесетина или петдесетина гости, все князе, графове и разни хора с очила, писатели, музиканти и тям подобни. На баща ми му бе писнало от тях, все нещо мърмореха, бяха недоволни ту от туй, ту от онуй. Шарл Иванович ги наричаше интелигенти и само махаше с ръка, когато ходеха да се оплакват от баща ми и от Юрка, готвача. Те на руски рядко говореха, само на френски и английски, а пък госпожите им бяха съвсем префърцунени, като видеха калмиците, ох и ах, пискаха и се притискаха към мен. Това не беше чак толкова неприятно, ама какво пък, и калмиците са хора, в някои отношения бяха по-свестни и от графските гости. Калмикът в беда няма да те остави, а тия господа и госпожи с техните чистички ризи, рединготи и широки дълги фусти само за себе си мислеха, за себе си и тяхното си удобство.

Та тъй — настъпи и 1858 година и през лятото, много по-рано от обичайното време, в графския дом се дигна голяма олелия. Старият Шарл Иванович се разшава, позабрави лулите си, взе да вика и да хока. Той, горкият, беше много развълнуван и още същата вечер сподели с

мен, че с графа и графинята този път щял да пристигне и знаменитият френски писател Александър Дюма (като спомена името му, рижавите бакенбарди на Шарл Иванович, затрепераха), авторът на „Тримата мускетари“ (тази книга на френски език се пазеше като най-скъпа реликва в пристройката заедно с лулите и пищовите, дори на мен Шарл Иванович не ми я беше дал да я прочета и едва сега ми я даде, за да разбера кой ще ни дойде на гости). Освен това този Дюма бил син на Наполеоновия генерал, също Александър Дюма, за подвизите и храбростта на когото във Великата армия, Гранд арме, се разказвали сума ти легенди. Той бил приятел на пренс Мюра, Наполеонов генерал и зет, при когото Шарл Иванович лично бил служил.

Имаше защо да се вълнува старият кирасир. 40 години не беше виждал родната Франция, а сега самата тя идеше на гости при него чак при устието на Волга, за чието съществуване може би не подозираше — французите не си падат много-много по географията.

Бях понаучил вече съвсем добре френския и за три денонощия, без да мигна, прочетох „Тримата мускетари“. И останах като шашнат от нея, ех, не разбрах всичкото, миледи и кардиналът много на висок стил говореха, ама главното го проумях. И нима ще видя лично автора на книгата, която така ме запали, че като яздох след туй из степите, все си представях, че съм Д'Артанян? Жалко само, че ги нямаше тук сред калмиците и другите ми трима другари мускетари. Братята ми бяха още малки и при най-голяма фантазия не можеха да заменят Атос и Арамис, нито пък между калмичките имаше някоя, която да стане мадам Бонасийо. Само Шарл Иванович с едрата си снага, с веселия си и безгрижен характер приличаше малко на великана Портос. И той като него ще се ядоса, ще си спомни сержантските попръжни, ще ги изгърми над главите на калмиците и ще му мине. А пък Реза Алиевич, иконома, го оприличавах на господин Бонасийо. И той обичаше да шушука в ухото на Шарл Иванович и да ковлади баща ми, мене и Юрка готвача, а пък за калмиците да не говорим. Беше им научил дори имената, за да ги ковлади. Добре, че Шарл Иванович не даваше много ухо на мюзевирлъците му. Абе Бонасийо, същински Бонасийо, сякаш писателят, господин Дюма, него е имал предвид, като го е изписал. Много ми харесаха също и слугите на господата мускетарите — Планше, Гримо и другите. Те пък ми приличаха на българчета — хитри, оправни, на всяко нещо ще му намерят колая като баща ми.

Та тъй — цял месец живяхме в голям зор. Реза Алиевич чак в Астрахан ходи и докара с биволски коли чакъл от морето, та го наслагахме пред главния портал, като минават каретите, да им скърцат колелата. От конюшните баща ми и неговите калмици изринаха цялата тор, отъпкахме пода, то миризмата не можа да се изтрие, ама заприличаха на графски конюшни, графът нямаше да си ги познае. Всички стаи в двете крила ги проветрихме, калмичките изтъркаха дъбовия паркет на подовете, метоха, триха, лъскаха, постлаха чисти чаршафи по леглата. Шарл Иванович опразни своето крило, изхвърлихме насъбралите се през четиридесетте години боклуци, приготвихме и там легла, а пък ние се прибрахме в пристройката. Щели най-малко стотина гости да се изтърсят. За тяхната пък прислуга разпънахме една голяма шатра в келявия парк, сковахме одри, защото и слугите били префърцунени като господарите си, не можели да спят на пода. Абе голяма суетня и суматоха, сякаш се готвехме да посрещнем самия господар император Александър Николаевич. Че даже и повече се стараехме, особено Шарл Иванович. Пустият му господин Дюма, една книга да напишеш и да се изравниш и с бога, и с царя. Това е човешката дарба, още тогава го разбрах туй с момчешкия си акъл.

Нейсе — приготвихме се. Дори и на калмиците се прегледаха дрехите и което беше съдрано и износено до голо, се подмени. Реза Алиевич отнесе в Астрахан всичките насъбрани лисичи кожи и се върна с нови шапки за всички. А на калмика шапката е най-голямата гордост, вземи му шапката и той ще ореве орталъка, те с шапките си и спят.

От три дни вече всичко е подредено, изметено, в кухнята грее от чистота, Юра, готвачът, се връцка с висока бяла капа на главата, нашата Геника, барабар Петко с мъжете, и тя с бяла капа. Майка ми Цветана, като я видя, проплака: „Леле, чедо, как са те окепазили!“ Но не беше права, отиваше ѝ на Геника с нейните черни вити вежди тая бяла капа, на княгиня беше заприличала, бях видял на една картина в графското крило такава княгиня още от цар Петрово време. Помня, че тогава си рекох, всички си имат княгини, а само ние, българите, нямаме. И ми беше станало мъчно. Макар че бях роден в Русия, все си се чувствувах българин и сливналия. Жилав е този пусти бащин корен, тъй да знаете.

Най-после настъпи великият ден, към края на юни беше, 1858 година. Калмикът, дето го бяхме оставили на пост горе на покрива на дясното крило, наду волския рог. Шарл Иванович, който от три дни не сваляше официалната си управителска униформа, нещо като хусарска куртка с галони и висок кожен калпак на главата с френска трицветна кокарда отпред (графът му беше разрешил да я сложи), изтича от пристройката, разкрещя се на френски и на руски, сложи военния телескоп на окото си и търси, търси по степта, докато забележа дигналата се на хоризонта пушилка, значи много коне и карети пристигат. Баща ми строи своите калмици, всички ухилени до уши под новите си шапки, Реза Алиевич излезе с парадния си персийски халат на ивици, с който приличаше повече на затворник, отколкото на иконом, то аслъ в тюрмата му беше мястото, и построи къщните калмици срещу оборските. Отпред изтикаха Геника, дадох ѝ поднос с хляб и сол, зад нея наредиха малките ми братя с везаните си кенарени български ризи, нали казах вече, че майка Цветана само това правеше, когато беше трудна, ризи да вземе с български шевици. Поогледах ги и ме хвана гордост, чистички такива, наперени, със сресани перчеми, отсега се вижда, че ще станат юнаци, маладци. Ние с Шарл Иванович и баща ми подкарахме подновената и пребоядисана графска карета, каретата на графинята и джогката на Шарл Иванович, на която бяхме укрепили яйовете, че по него време господин управителят минаваше на тегло стоте оки, и хукнахме в галоп да посрещнем още в степта скъпите гости.

Наближаваме пушилката и гледаме към нас препускат най-малко двадесет, препълнени с хора карети, отделно дето двајсетина господа и пет-шест госпожи се друсат на дадените от украинските имения на графа коне. Като стигнахме при тях, спряхме нашите карети, слязохме и застанахме мирно с камшиците при нозе, както се полага на графски кочияши. Граф Кошелъов-Безбародко и той слезе от своята карета и заедно с един едър, къдравокос господин с големи посивели мустаци тръгна към нас през разцъфтелия и ухаещ степен пелин. С Шарл Иванович се прегърнаха и целунаха три пъти, обичаха се, въпреки че на млади години били съперници в любовта, ние с баща ми се поклонихме. И тогава графът взе под ръка едрия господин и го представи на Шарл Ивановича: „Ето ти го, Шарлуша, твоя знаменит сънародник, господин Александър Дюма Дави дьо ла Пайетри, дето го

знае цяла Европа и целият свят, та дори и ние в нашата матушка Рус.“ Шарл Иванович се разтрепера и просълзи и понечи да целуне ръка на едрия господин, но оня я дръпна и прегърна стария кирасир. „Слушал съм, шер мосьо и мон компатриот, че сте били солдат от Великата армия. Аз също съм син на такъв солдат, моят баща Тома Александър Дюма, царство му небесно, е бил Наполеонов генерал.“ „Зная, зная, господин Дюма, всичко зная за вас и се гордея, макар че тъкмо тук в Русия горкият наш храбър император...“ „Хайде да не говорим сега за това — прекъсна го господин Дюма. — Сега времената са други, ние сме приятели с Русия и каквото било, било...“

Шарл Иванович се поуспокои и представи и нас с баща ми на госта. За мен каза, че този жьон гарсон ще му бъде по време на престоя личен кочияш. Господин Дюма ме изгледа със сините си присвити очи, одобри, изглежда, стойката ми, а като научи от Шарл Иванович, че зная и френски език и той няма да се обяснява с мене със знаци, остана безкрайно доволен. Дори попита на френски как ми е името. „Петруха, вотр екселанс, Пиер ан франсе!“ — израпортувах аз, както ме беше научил Шарл Иванович, и тракнах с големите си казашки шпори. Господин Дюма се усмихна и ме потупа по рамото: „J’espere que nous allons devenir de bons amis“ Е, от това по-хубаво не можеше да ми се случи — човекът, дето беше написал „Тримата мускетари“, да ми стане бон ами, на мене, българчето от сливненския край. Чудесии стават по този свят, ей!

След туй се завъртя една, дето никъде я няма. Такъв празник графският дом не беше преживявал. Всеки ден огромни трапези за най-малко петдесет души, все князе и графове, все най-красиви руски сударини и баришни, черен и съомга хайвер с килограми се ядеше, в обоза на графа носеха триста сандъка с френско шампанско, специално изписано от Руанските изби, като вода се лееше това шампанско, та дори и ние, кочияшите, го опитахме и по едно време все пияни ходехме. На Юра, готвача, му се прекъсаха жилите да тича и да готви по френските рецепти убития от господата космат и пернат дивеч, добре, че графът беше докарал от Санкт Петербург и от Москва още трима готвачи и седем помощници и помощнички. Иначе и нашата Геника щеше да се повреди, беше трудна по него време. Гостът излезе голям лакмазанин, както казваше майка ми Цветана. Ако му поставиш отпреде цяло младо диво прасе, ще го омете и окото му няма да мигне.

То си му личеше и по снагата де, коремът му не можеше вече да се побере в сюртука, все разкопчан ходеше, а на края на гостуването надмина и Шарл Иванович по дебелина. Но дебелината никак не му пречеше да танцува, да се весели до сутринта, да се върти около всяка пола, и то, както забелязах, не без успех. Хареса ми той, весел човек беше, хвалипръцко наистина, дето еша му го няма, но не делеше хората на графове и кочияши, за всеки ще намери добра дума, а пък смешките, дето ги разказваше под път и над път и караше баришните да се червят, чет нямаха. Като го возех през степта, за да гледа лов на лисици (това стана любимото му занимание, не можеше поради дебелината си да язди, само гледаше), като заскача и закрепци „Браво!“ на калмиците, просто ще продъни каретата. Отначало с каретата на графинята го возех, ама тя дамска количка, крехка, та го прехвърлихме на графската, като пак заякчихме яйовете. Тази карета издържа, а като си заминаха гостите, направо я подариха на астраханските цигани. Към мен господин Дюма се държеше не като към слуга, а като равен, особено като научи, че произхождам от България, дето още пъшка под турското робство. Към поробените народи, като приятеля си Юго, изпитваше най-искрена симпатия, после го разбрах това, когато бяхме заедно с него в Италия и подпомагахме Гарибалди. Ама сега е още рано да ги разправам тия работи.

Празникът продължи двадесет дни. Всеки ден господин Дюма измисляше по нещо, по негово желание го водихме на делтата да гледа как ловят моруни и им вадят черния хайвер. След туй пожела да стреля дропли и бекаси, прехвърлихме го с каик чак до най-левия ръкав на матушката и там той прекара три денонощия, изпозастреля сума ти птица. Накрая се хвана с графа и още двама князе да играе преферанс и всяка нощ осъмваше на зелената маса. Графът загуби от него 15 хиляди рубли, ама господин Дюма не рачи да ги вземе. „Само, вика, ще ми дадеш Петруха, да си го вода аз в Париж. Искам руски кочияш да имам на капрата, та да се изпукат от яд и синът ми, и Юго, и Готие, и оня саможив язовец Флобер.“ Графът, който си падаше, между нас казано, малко скръндза, взе, че се съгласи. Жал му беше и на него за мене, ама рублите са по-скъпи. Баришните като научиха, бая си поплакаха, свикнали бяха с Петруха да ги вози до астраханския панаир, пък и на всеки пикник в степта и край Волга. Но хатър на гост не се чупи. Най-много му домъчня на Шарл Иванович. Кой щеше да

му чисти отсега нататък лулите, на кого щеше да разправа в дългите зимни нощи, когато вятърът засвиреше в комина на пристройката, за славната Гранд арме. Виж, баща ми по-лесно се съгласи, той беше стигнал на изток чак до матушка Волга, защо пък син му да не стигне на запад до Париж, голямата касаба. Майка като разбра, щеше да се поболее. Аз бях любимото ѝ чедо, Панайот беше останал в Бесарабия, Яна в Нижне-Чирская, ако и аз отидех в този пусти Париж, както върви, нямаше да остане при полата ѝ едно мъжко чедо. За какво се беше мъчила да ражда. Ама кой обръща внимание на майчините сълзи, майките трябват, докато се учиш да ходиш. Бях се запалил по Парижът, а пък господин Дюма, нали казах, беше ми харесал, нямаш да се живее лошо и при него, около му пара се сипеше като из ведро, а и пръстите му бяха широки. Имаше ли за него, и за мен щеше да има.

Накрая господин Дюма, като му омръзна и преферансът, пожела да види истинската Калмикия, която се простира на юг от графските имения между делтата и Ногайската степ. Графът беше приятел със самия калмицки хан, на когото покойният император Николай Павлович беше дал титлата княз, княз Тюмен. Запретнахме отново каретите, вече бяха станали по-малко, мнозина от графските гости, особено писателите и музикантите, не бяха издържали на всекидневните гуляи и си бяха разотишли, но най-отявлените пиячи и картоиграчи, начело с атамана на астраханските казаци Беклемешев, бяха останали, как ще ти изпуснат те такава яма, гост от Франция, и то такъв, идва в тия краища един път на сто години, ну давай и господ бог на помощ! Та с пет-шест карети само по мъжки (госпожите отказаха да се мотаят из Калмикия) се спуснахме на юг. Пътувахме четири дни, на петия гледаме отпред — десет пъстри шатри като на панаир. Княз Тюмен си имаше богат княжески палат с обширни хареми на брега на Волга, ама поиска да посрещне госта по народному, в самата истинска безкрайна калмицка степ, да му покаже хергелетата си, които нямаха чет и с които много се гордееше, нали и той е от калмишка кръв.

Та приближаваме ние шатрите, а князът излиза насреща, облечен в парадна калмицка ханска униформа, целият лъщи от сребро и злато, а на всичко отгоре сложил и ордените, с които го бе наградил Николай Павлович. Повече на циркаджия приличаше, а не на княз. Поднесе на господин Дюма старинна калмицка крива сабя, цялата обсипана с

диаманти. Ако я продадеше, господин Дюма щеше да живее от тая сабя цяла година охолан живот в Париж. Абе, не било толкова лошо да бъде човек писател. Онкл Саша (вече всички го наричахме така) се заплака от умиление, извади сабята от канията и я целуна, беше майстор на такива хватки. Калмиците, като видяха това, го понесоха на ръце и го носиха чак до ханската шатра, най-голямата от всички, където право на земята, на дълъг месал бе сложен пребогат обяд: печени на шиш овни, печени конски бутове (голям калмицки деликатес), пилаф, кобилешко мляко и ракия от кобилешко мляко (виж тя, доста отвратителна, между нас казано). Ханът, който говореше доста сносно френски, запозна онкл Саша с осемнадесетгодишната си последна съпруга (самият хан беше вече седемдесетгодишен), една азиатска красавица с дръпнати черни като маслини очи и бисерни дребни като на хищник зъбчета. Онкл Саша, като видя жена сред толкова много мъже, веднага взе да се върти около нея, да ѝ прави комплименти и да ѝ целува ръка, ама ханът почна да се мръщи и нашият граф разбра, че работата отива на лошо. Затова отиде и дръпна господин Дюма от красавицата и го настави на мечата кожа оттатък месала, така можеше да я гледа, но не и да я пипа. След туй гуляят почна, ханът взе да разправя, че притежавал петдесет хиляди коня, трийсет хиляди камили, единайсет хиляди шатри и 270 имами и ходжи, които я знаят да четат корана, я не, ама могат да свирят на цимбали, на най-различни свирки и тръби, че дори и на морски раковини и всяка вечер веселят сърцето на хана и на неговата най-нова избраница (защото той имал още 40 жени) със своята невъобразима гюрултия, на която и ние всички се насладихме, докато траеше обедът, та за малко да оглушеем за цял живот. След като се натъпкахме с конско месо и кобилешко мляко до пръсване, ханът даде знак, излязохме навън, качиха ни на дървено скеле, постлано с килими, насядахме там по калмицки обичай с подвити под задника крака и аз барабар с князете и графовете, нали бях вече личен камериер на онкл Саша и не се делях нито за миг от него. След туй изсвири тръба и се започнаха състезания и народни калмицки игри, с които ханът искаше да смае госта (и той беше голям хвалипръцко). Надбягваха се пет хиляди коня и ханът даже се извини, че били малко, хората му не можали да съберат повече от степта, заради което утре щели да бъдат бити с камшици. Калмицки му работи! Надбягването спечели едно 13-

годишно калмиче, кафяво като зърно от кафе. Лично ханът му подари един млад кон от най-избраното си хергеле и халат от хасе на ивици, тези халати калмиците особено ги ценят, с такъв халат, като се явиш сред облечените в кожи кривокраки човечета, все едно че си граф. След това имаше надбягване с камили, от което онкл Саша изпадна в див възторг, щеше да се задави от френските си възклицания и добре, че бях аз зад гърба му — тупнах му два по тлъстината и се оправи. Сетне калмиците и калмичките заиграха народни танци и дигнаха такъв прахоляк, че онкл Саша, колкото и да беше неуморим на зрелища, се оттегли на почивка в определената за него шатра. Бяха разбрали, че си пада по женската част и в шатрата вече го чакаше една шестнайсетгодишна хубавица със срамежливо наведени очи, а пък с такива пищни форми, че веднага ти ставаше ясно, че нищо не може да я засрами. Ама онкл Саша беше толкова уморен и така се беше нарязал с отвратителната кобилешка ракия, та само ѝ се усмихна, погали я по бузата и се повали на мечата кожа, която услужливо му бяха постлали в дъното на шатрата. Изух му ботушите, завих го, а гледам, калмичката стои и чака, срамежливите ѝ допреди минута очи хвърлят светкавици. Наложих се аз да върша работата на великия писател. И я върших до вечерта, докато господин Дюма блажено хъркаше на мечата кожа.

С това гостуването у калмиците завърши. На другия ден ни изпратиха, подариха на всички по един див кон (докато пътувахме към именията на графа, половината от подарените коне избягаха обратно в Калмикия, ама аз моя го бях вързал отзад за каретата — мъчи се да се откъсне, рита, цвили, но въжето здраво). Като се върнахме в графския дом, всички бяхме уморени до смърт от ядене и пиене. Господин Дюма спа непробудно два дни и две нощи, след което се давръндиса, сякаш нищо не е било. Здрав мъжага беше, макар че по него време е бил на 56 години. На следващия ден тръгнахме за Грузия, там го беше поканил грузинският княз, гост на графа който през всичките двадесет дни на гостуването нито за миг не беше изтрезнял, кога все пак бе успял да направи поканата си, остана тайна за всички. Впрегнах графската карета с гербовете, с която щяхме да пътуваме, а за багажа на господин Дюма ни дадоха отделна карета, багаж той имаше най-малко триста оки, щедра е тая майчица Русия, в тая карета вмъкнах и моя скромен багажец. Оставих Черньо на баща си, а дивия кон го яхна калмикът, когото ни дадоха на разположение и който трябваше да

върне каретите от Грузия. Простих се набързо с нашите, нямаше да се връщам повече тук. Майка Цветана ме прекръсти и каза през плач, че може пък да е на хубаво туй мое заминаване за Париж, щом господарят ми е такъв добър и щедър. Баща ми само ме тупна по гърба и се обърна да не видя мъжките му пестеливи сълзи. След туй рече, че ако си спомням откъде съм излязъл и какъв ми е коренът, няма да се затрия по тая пуста чужбина. С братчетата и сестричетата се разцелувах, кой знае дали щях да ги видя повече, а Геника ми пъкна скришом при самото тръгване едно вързопче с някакъв сладкиш, приготвен по френска рецепта. Шарл Иванович пък ми подари един от неговите сержантски пищови, най-скъпото, което имаше, а след това дълго ме прегръща, мъчно му беше на стареца, свикнал беше с мене. Пък и на мен ми беше мъчно, благороден човек беше, истински мускетар и аз много съм му благодарен за всичко. Господин Дюма го изпратиха като цар. С графа се целуваха толкова много, че накрая взе да става неприлично, графиня Олга го прекръсти по руски обичай, а госпожичките му направиха реверанс по френския маниер. След туй се понесохме по калмицките земи, съпроводени от стражите на княз Тюмен, защото тази област беше неспокойна, разбойници върлуваха, бродяги скитаха. Тръгнахме на югозапад по посока на град Грозни, на север от Кавказ. Нашият калмик знаеше пътя, та пътувахме бързо, не се лутахме. По пътя видяхме и калмицката беднотия. При княз Тюмен беше едно, там се въртяха на шиш най-тлъсти овни, пък тук за парче хляб възрастни хора се въргалат в праха и са готови да целуват ботушата, а пък дечицата им ходеха голи, както майка ги е родила. Господин Дюма се натъжи и все нещо пишеше в големия си кожен тефтер, какво — не ми казваше, още не бяхме станали толкова близки, както после в Париж, от ядене и пиене и от различни тържества не ни бе останало време. Като наближихме Грозни, взе да се чувствува, че отиваме към границата на империята. Цивилни хора все по-рядко се срещаха, всичко наоколо беше в униформа и на кон. Появиха се пак нашите приятели казаците, те все по границите живеят, там където е размирно, където всеки ден пици куршумът. В самия Грозни ни очакваше грузинският княз Миронишвили, оня, пиянчугата, дето ни беше поканил, с десет души конни сванетинци, мъже като струна, обути в някакви меки кожени ботуши, по-скоро на чорапи приличаха. Пак прегръдки и целувки, веднага пъкнаха в ръката на онкл Саша един

украшен със сребро волски рог, дълъг половин метър, че и повече, и пълен с червено сванетинско вино, и не му дадоха да го пусне, докато не го изпие до капка. А той съдържаше най-малко две оки вино. Господин Дюма не се посрами, изпи до дъно рога и го обърна с остро дъно нагоре, да видят грузинците подвига му. Те извикаха ура и тръгна тя нататък, че не се видя. Като попитах после онкл Саша откъде сме минали и какво сме видели, нищо не можеше да си спомни, все си беше пиян, все се прегръщаше с този проклет княз Миронишвили, който седна при него в каретата със своите посребрени рогове. А ние пътувахме по Грузинската военна дарога, най-хубавия планински път, който съм виждал някога през живота си. Пресичахме Кавказ с неговите покрити с вечен сняг остри върхове и само това да бях видял, си заслужаваше да напусна родното си огнище. А господин Дюма, като го попитах за Кавказ, само дига рамене и „*Qu'est-ce que c'était?*“ Ама и бик да си, няма да издържиш на тия грузински рогове. Господин Дюма все пак издържа, макар че вече съвсем не можеше да се побере в сюртука си, та го облякоха в един грузински халат с огромни размери, сякаш бе шит за францюзкия герой Гаргантюа.

В Тифлис пристигнахме в началото на август. Княз Миронишвили имаше тук старинен дом с широки дървени чардаци, надвесени над самата бързотечна и бистра река Кура, която пресича града от край до край. Леле, какво ли не преживяхме по тия чардаци, та грузински мъжки танци ли не щещ, та женски ли (ох, как се въртяха ония ми ти тъмнооки грузинки с дългите си фусты, които уж крият формите, пък не ги крият). Какво ли не се яде и пи, а през цялото време свирнята и песните не спряха. По едно време една грузинка, и тя княгиня, трябва да е била на четирийсет и пет — петдесет години, бая мустаци имаше под носа, отвлече някъде господин Дюма и го върна чак след една седмица, отслабнал най-малко двајсет оки, беше се събрал в сюртука си. Но като се качи отново на чардака при княз Миронишвили и му подадоха посребрения рог, само след няколко дни се наложи пак да навлича грузинския халат, целия покрит с винени лекета, въобще беше малко немарлив към външността си. В Сванетия, родното място на княз Миронишвили, прекарахме само три дни, ама тук и аз вече не помня какво е ставало. Като се опомних, бяхме вече в дома на друг княз, княз Чехладзе, и не вече в планината, а на брега на морето. И пак се почна същото, само хората се промениха. Едно

запомних — дългите грузински наздравици, с които се почваше всяко пиене. Всички ставахме прави, само мъже присъстваха около масата, жените тичаха насам-натам и принасяха яденето и пиенето, а ние стоим и слушаме наздравицата по половин час. След туй вече се сядаше и, мамо мила, посмей само да си оставиш на масата рога и да позволиш на виното да се разлее — смятаха го за лична обида и както те прегръщаха преди минута, така можеха да те заколят, поясите им бяха пълни с позлатени и посребрени ками и ножове.

Целия август прекарахме така, предавани от княз на княз. Можехме и цялата година тъй да прекараме, тука князете са бол. Но дойде вест, че сам батюшка император Александър Николаевич желае да се срещнат с прочутия писател. Ще съизволят да го очакват в летния дворец в Ливадия след една седмица. Господин Дюма това ужасно го поласка, той изтрезня веднага и повече не вкуси ни капка вино. Най-добрите тифлиски шивачи му ушиха три нови сюртюка по мярка, стегна се той, изправи се, прибра корема, пак заприлича на парижанин. И на мен ушиха някаква кочияшка униформа, мязах на хусарин от старите времена, на тифлиските шивачи само им кажи да те докарат така малко бамбашка, от тях в тая работа по-големи майстори няма. Сам генерал-губернаторът на Тифлис княз Обручев ни отпусна един военен платноходен кораб да ни закара живи и здрави до Ялта. Как няма да отпусне, императорска заповед има.

На кораба се качихме в Сочи, едно райско място, не ми се разделяше с него, особено пък като гледах какви облечени в бяло и с бели омбрели госпожички се разхождаха насам-натам по набережната. Но заповед, няма къде да мърдаш. С нас пътуваше и княз Обручев със семейството си, искаше, изглежда, да използва срещата на господин Дюма с императора, та и той да измоли нещо или за себе си, или пък за двете си синчета, кадети в пажеския корпус. Та поради това на кораба не липсваше нищо, само като дигне ръка генерал-губернаторът, и по палубата се разтичват разни адютанти, тракат шпори и носят ли, носят каквото им се поръча. А най-вече черен хайвер се поръчваше и руска водка от най-хубавата. И специално за господин Дюма френско шампанско.

В Ялта пристигнахме точно според заповедта в края на седмицата. Беше вече септемврий, времето започваше да захладява. Посрещна ни императорският адютант княз Нарешкин, един строен

хубавец, висок два метра, ботушите му стигаха до кръста ми. И господин Дюма не беше малък, ама като се прегърнаха, просто се загуби в обятията на княза, само гъстата му къдрава коса стърчи сред адютантските екселбанти. Целият кортеж се отправи към летния дворец в Ливадия, наоколо стоят взели за почест драгуни от императорската гвардия, все такива едри мечки като адютанта, с красиво вчесани бакенбарди и високи бели фуражки със златни галуни. Аз карам в самия край каретата на граф Безбародко, господин Дюма го взеха при адютанта, в сравнение с каретата, в която го качиха, нашата заприлича на цигански катун. По едно време, какво ме прихвана, и аз взех да козирувам на драгуните от шпалира, видях, че така правят офицерите от кортежа. Какво пък, веднъж се ходи у самия император на гости. А и никой не ми обърна внимание. С моята бамбашка униформа и аз приличах на офицерин. Офицерин, офицерин, ама като пристигнахме в двореца, мен веднага ме препратиха в отделенията за прислугата, а пък господин Дюма го отведоха за среща с императора, той предварително се беше накичил с всичките си ордени и медали, имаше ги всякакви и много се гордееше с тях. Надяваше се, че и тук ще го огрее нещо, и не се излъга. Когато го видях след аудиенцията, на шията му вече се мъдреше Станислав I степен. Не бяха му дали най-високото императорско отличие, но не бяха го и обидили. В помещенията за прислугата, трябва да кажа, че прекарах по-добре, отколкото ако ме бяха взели на срещата с императора. Аз се престорих на французин, че като ме наобиколиха едни хубавички белички горнични, всички чели нещо или пък чували за скандалните женски истории на господин Дюма (по-скоро последното), та като ме започнаха, та какъв е, та на колко е години, та женен ли е, та колко пъти е развеждан, та коя му е сега любовницата. Нали знаете женските въпроси относно видните личности. Аз стоя настанен в едно удобно кресло, пуша подарената ми от Шарл Иванович дълга лула с Наполеоновия герб на капачката, бях вече го прихванал този занаят тютюнджилъка, налели са в чашата ми някакъв портвайн и разказвам ли, разказвам кое истината, кое пък такива фантазмагории измислям, че госпожичките само охкат и ахкат, и плескат с ръце. Още тогава разбрах, че ме бива в измишльотините. Само ми дай темата и такива ще ти ги завъртя, че да станеш дори пишман. И господин Дюма беше вече забелязал тази моя божа дарба и

доста ме позаглеждаше, като почвах да ги преда и суча. Имал е вероятно още тогава нещо предвид, но аз още не знаех какво е то. Много кратка ми се видя аудиенцията на господин Дюма при това мило и възторжено обкръжение, но дойде един адютант и ме извика: „Мосю Пиер, алон!“ Госпожичките ме разцелуваха, французин, как няма да го разцелуват. Хич не ми се тръгваше, ако можеше да се хвана тук на работа, бих зарязал и господин Дюма. Но не даде господ.

На излизане пак с кортеж, но по-скромен, ни изведоха от двореца и ни откараха в крайморската дача на княз Нарискин. Трябваше и на него да гостуваме, такъв беше етикетът. Изкарахме в Ялта цяла седмица, живяхме като князе, къпахме се дори в морето. За пръв път влизах в море, беше ми страшно отначало, ама като се престраших, вече не ми се излизаше. На господин Дюма също много се хареса в Ялта, имаше намерение дори да остане тук до края на годината и да напише роман на тема от руската история, из живота на първите Романовци. Но се получи писмо от сина му, също Александър Дюма, но физ, който го викаше по неотложни работи в Париж. Напуснахме с огромно съжаление това райско място, където ни хранеха и пояха абсолютно без пари, качихме се на една нова карета, която ни отпусна княз Нарискин (нашата я откара калмикът на граф Безбародко обратно в Астрахан), аз седнах на капрата и хайде, довиждане, Крим, дано даде господ пак да те видим! Напуснахме полуострова през Перекопския провлак, нагледахме се и на тукашната татарска сиромашия. Не излезе, както я мислехме, че в Крим само царе и князе има, ох, та тук в планината още в земянки живееха стриганите до голо татари, а и за хора не ги смятаха. После прекосихме Украйна, стигнахме Киев и освободихме каретата, оттук нататък вече имаше железница. В Киев ни пое по императорска препоръка генерал Румянцев, киевският губернатор. Гостувахме и на него три дни, че иначе щеше да се обиди, после се качихме на железницата с два тона багаж и пафта-пуфта — право в Москва. Не бях се качвал още на трен, е, качих се, българинът с нищо не мож го уплаши. В Москва стояхме само един ден, прие ни старата графиня Кошельова-Безбародко. Тя само като видеше господин Дюма, и се смееше като шантава, толкова я забавляваше той с къдравата си коса и дебелия си негърски нос, ама май че и тя вече не беше с всичкия си. На следващия ден пак по железницата, оная, правата, само с едно завойче, за която има императорски анекдот,

заминахме за Санкт Петербург. Очакваше ни граф Безбародко, не му омръзна да ни посреща и изпраща, рядко добра душа беше, разбира се, когато и на него отърва, със слугите и крепостните не беше такъв. И тук се сетихме, че за да излезе от Русия, трябва да ми се извади паспорт. Това не бяха го предвидили ни господин Дюма, ни графът, когато ме разиграли на карти. В Русия, както и при нас, в свободна България по-късно, всичко се оправяше с връзки. Граф Безбародко изпрати икономата си с една каса шампанско в охранката и се обади на някакво важно началство в департамента на външните работи, господин Дюма даде исканото писмено съгласие, че ме осиновява, и на другия ден икономът се върна и ми донесе новичък паспорт на името на Пиер Дюма, френски гражданин. Станах значи за два дни и французин, и то не по мои думи, както в Ялта, а черно на бяло. Като играе пара и като познаваш разни генерали, всичко е лесно.

Нямаше вече никаква пречка за напускане на Русия. Качихме се с господин Дюма на парахода за Щетин. Натоварихме в трюма багажа му, който беше вече станал пет тона, и потеглихме, изпратени от цялата фамилия Кошельови-Безбародко, на която може би струвахме тази година към стотина хиляди рубли. Ама графа бълха го ухапала. Той пък с този господин Дюма стана толкова популярен, че сигур си е изкарал тия пари за три месеца и още е спечелил. Имаше фабрики за кожи в Урал и след нашето заминаване пуснали на пазара шуби а ла Дюма, за които руски богаташи търговци просто се биели, това го научихме по-късно вече, като бяхме в Париж. Така че и граф Безбародко не остана на сухо, както казваме ние, българите, макар и пофранцужени. В Щетин се качихме на железницата за Берлин, където стояхме два дни, ама в Бисмарковата столица по онова време имаха по-важна работа от това, да посрещат френския писател Дюма. Не ни обърнаха никакво внимание, бяха заети със своето пангерманско обединяване, още оттогава подготвяха бъдещата война с Франция и не им беше приятно гостуването на бащата на „Тримата мускетари“, една книга, която възхваляваше френския боен дух. Качихме се отново на железницата с огромния си багаж, който зае цялото купе, а част дори поставихме в съседното, където останах аз да го пазя. До Париж се добрахме за две денонощия. На Гар-дю Дижон, източната гара, ни посрещна синът на господин Дюма, пак Александър Дюма, но физ. Баща и син, ама каква огромна разлика между единия и другия. Онкл

Саша — огромен, весел старик, общителен и разточителен, безразсъден като дете, а синът му — строг, възпълен господин, с модната по онова време остра брадичка, каквато имаше и новият император Наполеон III, бившият Луи Бонапарт. Този човек не ми хареса още от пръв поглед. Той отначало не ми обърна никакво внимание, мислеше ме за обикновен слуга, но като научи от стария, че съм осиновен от него и че се наричам Пиер Дюма, настроението му, добронамерено дотогава, видимо се влоши и ми бе хвърлен един такъв, изпълнен с подозрение поглед, че цял настръгнах от него. Щях да си имам неприятности с този, тъй да го речем, мой брат и интуицията ми не ме излъга, но за това после. На гарата бяха и две дами, едната с могъща осанка на древна царица, която онкл Саша веднага запрегръща и зацелува, сякаш в Русия го бяха държали на въже. Представена ми беше като мадам Селеста Могадор, графиня дьо Шабрийан (и тук беше пълно с графини). Тя се оказа настоящата любовница на онкл Саша. Забелязах, че докато се прегръщаше с него, ми хвърляше иззад гъстите му къдриви коси любопитен и заедно с това твърде изкусителен поглед. И нищо чудно — бях млад, едва осемнадесетгодишен по онова време, със здрава стройна снага, с мускулести от постоянната езда, малко криви крака, но на жените това не пречи. А от постоянното общуване с князе и графове и физиономията ми се беше нещо облагородила, та и тя хващаше дикиш. А госпожата беше вече към четиридесетте, беше започнала да позатлъстява и вероятно ѝ се е искало нещо по-младичко от господин Дюма. Догадките ми скоро се потвърдиха, но и за това после.

Господин синът се придружаваше от своята любовница, която се оказа рускиня, руска княгиня, Надежда Нарискина, братова жена на оня княз Нарискин, дете беше адютант на император Александър II в Ялта. Малък е светът наистина. Като научи от онкл Саша, че ме е взел от Русия, княгиня Надежда се разплака, зацелува ме пред всички: „Ох, милото ми сънародниче!“ Види се, беше ѝ мъчно за майчица Русия, с чието висше общество беше скъсала заради скандалната си връзка с този надут бунгур. Тези целувки още повече засилиха неприязънта на господин сина към мене.

Лакеите на господин Дюма, които също бяха дошли да посрещнат господаря си, качиха най-после огромния ни багаж по наетите фиакри и потеглихме. Къщата, в която живееше тогава онкл

Саша, се оказа на улица „Амстердам“ 77. Беше ѝ се отразило дългото отсъствие на господаря, прислугата сигурно го е ударила на голям мързел. Това личеше по счупените стъкла на картините, по мръсния килим в приемната (кой знае какви гуляи са си правили слугите през тези три месеца), по изсъхналите растения в саксиите, по празните кафези (не бяха хранили редовно папагалите на господин Дюма и те, естествено, бяха измрели). Но онкл Саша не се разсърди, сякаш не забеляза тази видима разруха. Той още първия ден закипя от творчески планове, три месеца не беше писал нито ред, той, дето го наричаха фабрика за пиеси и романи, и сега бързаше да навакса. Беше ми наредено още сутринта след първата нощ с мадам Могадор да закупя (водех се вече като негов личен секретар) огромен сноп тесни дълги листа, с които той се затвори в кабинета си, също ужасно занемарен, без да се интересува повече от госпожата, и веднага се зае да пълни листата със своя ужасно нечетлив и разкривен фелдфебелски почерк. Мадам Могадор се повъртя, повъртя из спалнята, три пъти мина покрай мен с прозрачния си пенъоар, през който личеше много ясно огромната ѝ възбудена гръд, но като не намери отклик (не се решавах още на такава стъпка), облече се и се запиля някъде със страшно сърдита и обидена физиономия. Онкл Саша не излезе от кабинета си почти една седмица, само кафе му носех три пъти на ден. В края на седмицата в кабинета се състоя съвещание, дойдоха шестима господа, господин Дюма ги прие, облечен в един раздърпан халат, хич не се стесняваше от тях, и веднага започна да ги запознава с изработения през седмицата план за една нова шестактна пиеса с условно заглавие „Граф Херман“. Тези господа, с които ми бе съдено да работя през всичките дванадесет години до смъртта на господин Дюма в 1870 година, заиграха твърде голяма роля и в моя собствен живот. При първата ни среща не се сетих, но после разбрах, че това са тъй наречените „негри“ на господин Дюма, хората от неговата знаменита фабрика за пиеси и романи, за която литературните му противници и лични неприятели бяха написали стотици язвителни епиграми и фейлетони. Но той, по всичко личеше, не беше се смутил кой знае колко от нападките, въпреки тях, както, се уверих с очите си, фабриката продължаваше да си работи с пълна сила и това беше първото заседание, на което и аз бях ошастливен да присъствувам. Сега искам по-подробно да опиша шестимата „негри“. Някои от тях

бяха просто сръчни занаятчии и си останаха във фабриката до самия край на господин Дюма, но други притежаваха дарба и след като приключиха работата си във фабриката, я изяха доста осезателно, създадоха си име на добри самостоятелни писатели. Първият и най-възрастният от тях беше Огюст Маке, скромен господин, който ходеше облечен винаги в черно и все гледаше надолу, приличаше на не особено интелигентен провинциален нотариус. Беше представител на сръчните занаятчии в работилницата. Неговата работа беше да се рови в публичните и частни библиотеки, в историческите музеи и държавните и лични архиви и да търси сюжети за пиесите и романите на господин Дюма. Беше работлив като мравка, ръкавите му, раменете му и косата му бяха вечно покрити с прах от старите книги, които разгръщаше по библиотеките, а неведнъж идваше с черна шапка, оплетена с паяжини. Но сюжети носеше, намираше ги с десетки и стотици, и тъй като господин Дюма нямаше време да ги чете, умееше да ги докладва сбито и ясно, та онкл Саша, с природната си дарба да схваща от коя трънка може да излезе заек, веднага се ориентираше и много рядко се нахвърляше на сюжет, който да му изневери. Сюжетът на „Тримата мускетари“ бил работа на господин Маке, това и онкл Саша го признаваше, открил го в един захвърлен на тавана офицерски дневник. Но сюжетът не е всичко за една книга и ако онкл Саша не бе придал блясък на скелета, изработен от господин Маке, „Тримата мускетари“ щеше да си остане само едно никому ненужно недоносче. Значи пак опираме до силата на таланта. Господин Маке сам разбираше това и никога не роптаеше срещу онкл Саша, намираше, че е напълно справедливо славата за написаните съвместно книги да принадлежи нему. Господин Дюма му плащаше сравнително добре, но понякога, какъвто си беше разсеян, забравяше да стори това и господин Маке си мълчеше, добре знаеше, че без своя господар и работодател все едно е равен на нула. Той живееше в Ньой, едно малко градче близо до Париж, в някакво замъче, купено със спестените пари и с някаква любовница (и той барабар Петко с мъжете), която не показваше на никого, сигурно беше грозотия като него. Явяваше се в работилницата само на съвещанията, отваряше изтърканата си чанта и вадеше поредния сюжет. Ако не ставаше за работа, не се сърдеше, пхаше го отново в чантата и си отиваше в Ньой. Това му беше работата, с писане той не се занимаваше, това беше занятието на

останалите господа. По няколко думи и за тях. Господин Ескиро — също представител на занаятчиите, беше мургав здравеняк, хвалипръцко донемайкъде, особено по женската част, ако го слушаше човек, можеше да остане с впечатление, че нито една жена в милионния Париж от 15 до 55 години не бе останала извън неговото мъжко благоволение. Той беше бивш учител по фехтовка и изработваше за пиесите и романите на господин Дюма бойните сцени, дуелите и всичко от този род. Това не беше малко, ако си спомним колко много се бият и фехтоват положителните герои у нашия работодател. Казвам „нашият“ работодател, защото, щом се увери, че аз вече съм изучил до най-големи тънкости френския език и имам дарба да описвам хора, особено откъм смешните им страни, господин Дюма зачисли и мен в работилницата, и то не в занаятчийския ѝ отдел, а в така наречения „творчески“. Моя работа бяха образите на хора от простолюдието, слугите, лакеите, камериерките на херцогините и графините. По-рано тази работа вършел някой си господин Шарл Гримо (негов шедьовър били слугите на Д'Артанян и тримата му другари, всеизвестните Планше, Гримо, Мускетои и Бази). Господин Шарл Гримо се развивал добре и обещаващ един ден да стане добър самостоятелен писател, но за жалост бил отявлен пияница, смучел абсент и други подобни мръсотии като пожарникарска помпа и се споминал след един пиянски скандал, по-право намушкали го с нож, защото той не се гнусял при запой и от най-долнопробните кръчми, такива, каквито после ги описва в своите „Парижки потайности“ известният колега господин Сю. Та неговата работа поех аз. От такъв натюрел се чувствувахме вопиюща нужда в работилницата. По време на отсъствието на пияницата Гримо господин Дюма създавал романи и пиеси, пълни само с благородници, и това започвало да омръзва на читателската публика: контеси, принцове — добре, но все по-друго си е, ако в романа се появи и един хитър и сръчен представител на „третото съсловие“, което в политически аспект вземаше все по-голямо надмощие в обществения живот на Втората империя. Моят дебют в работилницата беше работата ми над пиесата „Каменоделецът“, една творба, която според мнението на тогавашната литературна критика се отличавала рязко от останалото драматургично творчество на господин Дюма. Е, как няма да се отличава? По него време господин Дюма се бе разделил с кавгаджийката Селеста

Могадор, тя беше някаква набедена графиня, беше хванала в мрежите си един закъсал стар граф, граф дьо Шабрийан, но това не попречи на господин Дюма, когато чашата на търпението от нейните скандали преля, да я натири от дома си като перачка. И хубаво направи, защото тя и на мен беше почнала да омръзва със своите всекидневни претенции. Но онкл Саша без жена не можеше да стои и три дни. Пък и жените не го оставяха да стои сам, беше щедър към тях, много пари имаше и не ги пестеше, пръскаше ги с пълни шепи за цветя, бижута, одеколони, за карети и курорти, на жените това твърде много се харесваше, пък и самолюбието им се дразнеше приятно, когато се показваха в служебните ложи на театрите редом с него, „божеството на тълпата“ по онова време. Та на думата... Точно тогава господин Дюма се залюби с русата и нежна госпожица Емилия Кордие. И тя беше актриса, играеше роли на пажове, на крехки юноши от будоарите на принцесите и кралиците, които се играеха обикновено от жени. А от такива пажове в пиесите на господин Дюма просто не можеш да се разминеш. Изработваше му ги един господин, непостоянен член на работилницата, господин Фелисиен Малфий, който работеше надомно, на ишлеме. Той и в живота точно от такива свежи момченца се интересуваеше. Беше твърде неприятен тип, с лигави обноски, само на „вие“ говореше с всички колеги и по едно време се беше залепил за мене, но като му скръцнах със зъби, и ме остави на мира. Та любовта между госпожица Емилия Кордие и онкл Саша пламна точно в началото на 1860 година в навечерието на нашето заминаване за Италия. И пламна с такава луда сила, че господин Дюма взе да не присъствува дори и на съвещанията в работилницата, където, ако не друго, то поне даваше характеристика на образите, определяше кой от героите да бъде убит и кой да остане до края на пиесата, даваше указания на господин Ескиро с какво оръжие да бъде убит героят (определянето вида на оръжието беше важна творческа задача, трябваше непременно това да стане с модерния вид оръжие за момента, обезателно с най-новата марка пищови, внимаваше се особено тази марка да бъде френска, на фирмата „Шнайдер-Кръозо“. Обикновено тази фирма беше сключила специален договор с господин Дюма и му плащаше доста солиден процент за всяко убийство в пиесите му, извършено с оръжие нейно производство). Недай си боже, ако в някоя от пиесите се появеше оръжие марка „Круп“.

Патриотичната френска публика веднага освиркваше пиесата и замеряше дуелиста с домати, хич и не обръщаше внимание, че авторът е господин Дюма. Та трябваше много да се внимава и в такива случаи господин Ескиро идваше съвършено трезвен на съвещанията (един път беше объркал конците и го бяха оставили в работилницата само по милост). Сам немарлив донемайкъде, господин Дюма никак не търпеше чуждата немарливост. Та за пиесата „Каменоделецът“. Тази пиеса се изработи без никакво участие на господин Дюма. Изработихме я аз и моят единствен приятел в работилницата Жерар дьо Нервал, който после стана прочут поет. Тогава и той беше млад като мене, произхождаше от бедно семейство, баща му бил каменоделец като героя на пиесата (не се лъжете от това благородническо дьо Нервал, това беше псевдоним, който Жерар си измисли, докато бяхме заедно в работилницата, по време на Втората империя беше немислимо да направиш писателска кариера, ако нямаш това проклето „дьо“ пред фамилията си. А и това Нервал си го биваше, после научих, че така се наричал един вид северен кит. Кит не кит, но звучеше добре, горкият Жерар с този псевдоним си умря млад и зелен). Та с този същия Жерар, докато господин Дюма беше полудял по своята крехка руса Ема и постоянно я разкарваше от курорт на курорт, в Кан бяха вече открили пролетния сезон, ние седнахме и написахме пиесата за две седмици. Той много ми помогна с подробности от живота на френските каменоделци. Аз пък създадох веселите сцени. Забележителното беше, че в пиесата нямаше нито един граф, нито една контеса, всички герои си бяха обикновени хора като тебе и като мене. Тя се игра с доста голям успех в театър „Порт Сен Мартен“ при отсъствието на господин Дюма, който дори за премиерата не се отдели от своята Ема, били й омръзнали премиерите (на стари години мъжете стават като играчки в ръцете на опитните авантюристи). Веднага след премиерата критиците заговориха за поврат към реализма у стария Дюма, дори за натурализъм се заговори, първите симптоми на който се бяха вече появили в прозата. Но да си оставим критиката да си говори каквото си ще. По-важното беше, че господин Дюма въобще не видя тази своя пиеса не зная и дали я прочете до края на живота си. Главната роля в нея играеше по инерция изгонената кавгаджийка Селеста Могадор и господин Дюма нямаше никакъв интерес да се появява с новата си любовница в театъра, където още властвуваше

кавгаджийката. Затова пък явявах се аз и Селеста отново ме превзе. След това тя загуби всякакъв интерес към стария, казваше пред мен (и това жестоко ме нараняваше), че този път дядката е написал пълен боклук (ставаше дума за нашия „Каменоделец“). Разбира се, аз не издадох кой е истинският автор на „боклука“, още повече, че не бях убеден в това определение, отдавах го на омразата на госпожата към бившия любовник.

Такааа. А сега да се върнем отново към работилницата, която, след като господин Дюма се върна с Емичка от южните курорти, отново заработи с пълна сила. Не съм свършил още с образите на колегите. Какво работеше например там скъпият ми Жерар? И той се ползваше с известно благоволение на работодателя и не го претрупваха с работа. С природната си интуиция онкл Саша предчувствуваше, че от Жерар един ден ще излезе нещо, затуй го щадеше. Негова работа беше, след като творението с общи усилия е завършено, минеше през рендето на майстора и добиеше окончателния си, готов за отпечатване вид, Жерар да го прочете внимателно и да види дали имената на героите са едни и същи от първата до последната страница (защото имаше случаи, когато малкото име на херцога в първо действие да беше Луи, а когато го убиваха на финала, да е Робер или Жан Арман и тогава публиката също хвърляше домати). Жерар оправяше ритмично и някои от стиховете, а в редица случаи и сам ги изработваше, беше усвоил напълно стила на господин Дюма, всеки стих започваше с „О, светла кралице...“ или „О, светли принце...“. Освен това създаваше и невинни женски образи, които обикновено ставаха жертва на злодеите. Казахме злодеите, апропо, време е вече да кажем и няколко думи за следващия от колегите, господин Огюст Вокри, добродушно дебело човече, което през живота си не бе убило и муха. За такива хора у нас в България казват: „На мравката път не минава.“ И ето това човече, самотно и никога неизпитало женска ласка, което се бе привързало към нас, младите в работилницата, и скришом ни подбутваше по нещо вкусно за ядене, когато разбираше, че джобовете са ни отново празни, бе станало най-големият майстор на злодеи, без които романите и пиесите на господин Дюма биха заприличали на постна манджа. Негово дело беше Миледи от „Тримата мускетари“ (и тя в първия вариант била още по-голяма мръсница, но господин Дюма в окончателния вариант малко я пооблагородил) негово дело бяха и

„приятелите“ на младия Дантес от „Граф Монте Кристо“, ония, дето го издадоха на полицията, а след това го осъдиха невинен. Той беше създателят и на всички второстепенни и третостепенни образи на наемни убийци, палачи, инквизитори и всякаква друга гад. Понякога господин Вокри се увличаше и създаваше такива нравствени чудовища, че и на самия господин Дюма, сам голям любител на злодеи, му ставаше неудобно и тогава той казваше с извинителна усмивка: „Е, този път, скъпи Огюст, като че ли си прекалил с черната боя, дай тук-таме и нещо розовичко, и тия гадове имат майки, и тях ги е раждала женска утроба.“ Особено добър майстор беше господин Вокри на образи на отровителки и на съблазнители на млади девойки. Тях ги създаваше с истинско сладострастие, радваше им се като на малки котенца или гълъбчета. Една негова отровителка, например в сериала „Кралица Марго“, „Мадам Монсоро“ и „Четиридесет и петте“, умееше да трови по сто начина, аз нарочно ги преброих. В пиесите така и не се наех да броя, но и там отровените по рецептите на господин Вокри не бяха по-малко от няколко стотици. Абе майстор в своята област, няма какво да спорим. С шестия колега, господин Пол Мъорис, работихме сравнително малко, скоро след моето включване в работилницата той премина на самостоятелна работа и стана един сравнително добър прозаик. Беше голям познавач на френската хералдика — наука за дворянските гербове и за произхода на благородническите фамилии. Познаваше до двайсето коляно родовете на бургундските, нормандските, гасконските, савойските и бретонските дворяни. На която и буква от френската азбука да го бутнеш, например на буквата Ш, и ще ти изброи поне двадесет принца, петдесет виконта, трийсет маркиза (тази титла във Франция по-рядко се среща, не е като в Испания) и сто барона. На господин Дюма неговата помощ беше от голяма полза. После някой беше изчислил, че около 90 процента от благородниците в творбите на писателя се дължат на усърдието на господин Мъорис. Когато после Мъорис стана самостоятелен писател, в неговите романи със свещ да търсиш, няма да намериш нито един конт или маркиз, толкова се бил отвратил от благородническите титли, че сам махнал „дъо-то“ от собствената си фамилия, иначе по рождение той си беше барон дьо Мъорис ди ла Колинкур и можеше да се намери във Френската хералдическа книга на буквата К.

С тези няколко думи завършвам описанието на колегите от работилницата, която някои завистници на господин Дюма бяха нарекли фирма „Дюма и съдружие“. Не може да се каже, че бях приятел с повечето от тях. С изключение на Жерар дьо Нервал, с другите се държах само като с временни колеги. Като се съберяхме, одумвахме стария, разправяхме вицове за разпътния му живот, за това, как бъркал имената на любовниците си, но не смеехме да го критикуваме остро, защото съзнавахме ясно, че всъщност той е моторът на съдружието и без него всички ние, хора още без име, ще бъдем загубени. А пред господин Маке не смеехме и дума да обелим за него, той беше по-възрастен от всички ни, съдружник на господин Дюма още от младите години, и обичаше да осведомява приятеля си за нашите по-остри шегички. В такъв случай онкл Саша избухваше, той притежаваше огромно самомнение, просто не можеше да повярва, че може да бъде обект на шегички, но всичко бързо му минаваше и аз не помня да е подгонил някого от нас по повод изтървана дума по негов адрес. Великодушен човек беше, това не можеше да му се отрече.

Бедата лично за мен идваше от другаде, от страна на човек, който нямаше нищо общо с работилницата. Сещате се вероятно за кого става дума. Да, точно за него, моя така наречен брат, Александър Дюма-физ, съперника на литературната слава на бащата. Този възтежък, обидчив господин, всяка дума на когото към мен или за мен бе изпълнена с остър сарказъм, не притежаваше великодушието и лекия характер на Дюма-пер. Когато онкл Саша се завърна със своята Емичка от морските курорти, синът започна все по-често да посещава жилището на улица „Амстердам“ 77 и да тормози баща си във връзка с моето осиновяване в Санкт Петербург — как можело едно никому неизвестно хлапе, с още по-неизвестен и тъмен балкански произход, да носело тяхното прочуто име! Напразно онкл Саша го уверяваше, че това осиновяване е чиста формалност, било е направено само да ме измъкнат от Русия, друг начин просто нямало. На това недоверчивият физ, който вероятно виждаше в мен евентуален претендент за наследство и за авторски права, съвсем логично противопоставяше гледището, че защо пък съм му бил толкова необходим, малко ли секретари и кочияши могат да се намерят и в самата Франция, без да става нужда от осиновяване. Старият Дюма, иначе толкова сладкодумен, не можеше да обясни убедително защо така се е

привързал към мене, мънкаше нещо за самотата си в чужбина, казваше, че открил в мене сродна душа, но това не бяха никакви аргументи за сина и той почваше отново и отново да кове. Старият Дюма, на когото всичкото това мърморене почваше да омръзва, най-после обещаваеше, че при първа възможност ще извика нотариуса и ще му възложи да отмени осиновяването, като предизвикано от форсмажорни причини. Но при бурния живот, който водеше, такава възможност все не можеше да се намери. За моя радост, разбира се. А това пък стана съвсем невъзможно, когато старият предприе голямото си италианско приключение, в което участвах непосредствено и аз и за което ще се опитам да разкажа, защото тогава наистина се сближихме съвсем тясно и по братски с този невъзможен, даровит и щурав човек.

Тръгването за Италия се осъществи в началото на лятото на 1860 година. Освен господин Дюма и аз в него участваше, както можеше да се предположи, и госпожица Емилия Кордие, Емичка, по която старият по онова време бе хлътнал не до шията, ами много по-нагоре. Тръгнахме с малък платноход с един капитан и трима души екипаж. За да не се шокират италианските гранични и митнически власти, в разпокъсаната на кралства и княжества Италия те са по-многобройни и от просяците и понякога обичат да се заяждат на морална тема, Емичка беше зачислена в корабните документи като юнга. През деня тя се движеше по палубата в моряшко костюмче, ушито от най-добрите марсилски шивачи, а през нощта го събличаше и обличаше нощницата, а понякога и въобще не обличаше нищо за голяма радост на стария. Още в началото пътешествието ни тръгна много весело, онкл Саша беше в прекрасно настроение, отървал се беше от вечно мърморещия си син, имаше достатъчно пари, защото, преди да тръгнем, беше подписал изгоден контракт с издателя Мишел Леви, енергичен и предприемчив евреин от типа на Ротшилд, на когото предостави издаването на всичките си произведения, написани оттук нататък. Хитър беше евреинът, знаеше, че всъщност от цялата работа той ще спечели, пер Дюма все още беше „божеството на тълпата“. Капитанът на корабчето се оказа остроумен марсилски тип, който знаеше хиляди моряшки анекдоти, аз също умеех да имитирам всички колеги от работилницата и всички познати писатели, с които ме беше запознавал старият, особено дългия, приличен на протестантски пастор Йожен

Сю, с неговата почти женска превзетост. Емичка, която онкл Саша бе кръстил „Адмиралът“, се държеше глезено като малко дете и това също му харесваше. Тя пътуваше за пръв път по море, заобиколена само от мъже, повечето от които млади, и това придаваше на пътуването ѝ допълнителна прелест. Първото италианско пристанище, което посетихме, беше Генуа. А първото нещо, което научихме тук, беше, че Гарибалди, старият италиански борец за независимост и обединение на страната, се готви със сила да отнеме Сицилия и Неапол от Бурбоните. Онкл Саша познавал лично Гарибалди, навремето се готвел да пише книга за него, той напълно отговаряше на представите му за романтичен борец за свобода и като чу тази вест, веднага го повлякоха мътните. Как ще стои той настрана, когато в Италия се готви такова шумно събитие, как няма да се намеси и да вплете името си в бъдещата италианска история? „Веднага ще се присъединим с нашия кораб (във фантазията му корабчето веднага се превърна в кораб, сигурно въоръжен най-малко с двайсет топа, към славните гарибалдейци — каза той още същата нощ на Емичка и на мен. — Светът трябва да знае, че и Александър Дюма-пер ще участва в тази нова борба за национална независимост.“ Обичаше гръмките фрази, но не беше само човек на фразата, придружаваше я с още по-гръмки дела. Още на другия ден тръгнахме за Палермо. Планът беше да наемем освен малката „Ема“ (пропуснах да кажа, че платноходчето ни беше кръстено на името на „Адмирала“) още два по-големи кораба, с които да подпомогнем Гарибалди да стовари дружината си на сицилийския бряг. Нашият „адмирал“ Емичка също се запали от тази грандиозна идея, пък трябва да кажа, че тя хареса и на мен. От астраханските степи не бях сядал на кон и не бях стрелял с пушка. Прищя ми се след душната клюкарска атмосфера на парижките литературни салони, където всеки е против всеки, където за стария се съчиняваха хиляди епиграми и памфлети, отново да помириша славната миризма на барута. (И аз май се заразих от онкл Саша и почнах да се изразявам в неговия високопарен стил.)

Пристигнахме в Сицилия обаче малко късно, не можахме да помиришем въпросната славна миризма, по-право помиризахме я, но това бе миризмата на празничните фойерверки. Гарибалди беше вече стоварил своите Хиляда на брега и сицилийците го бяха посрещнали, както само те знаят да посрещат — с безумен възторг. Със същия

възторг бе посрещнат в Палермо и Дюма-пер. Ето как е отразено това събитие в един от току-що започнали да излизат вестници „Independente“ („Независимост“):

„На връщане в двореца Преторио се готвехме да се прехвърлим през една барикада, когато видяхме, че към нас идва някакъв много красив мъж, който поздрави генерала (Гарибалди) на френски. Този юначага беше в съвсем бял костюм и огромна сламена шапка с три пера — синьо, бяло и червено. (Портретът е необикновено точен, само в бяло ходеше по онова време старият, под влияние на своята Емичка се бе подмладил най-малко с двайсет години — б.а.) Оказа се, че това е Александър Дюма, авторът на «Граф Монте Кристо» и «Тримата мускетари».

Грамадният Александър разцелува Гарибалди, обсипа го с приятелски привети и влезе заедно с него в двореца, като разговаряше и се смееше на глас, сякаш искаше да изпълни зданието с гръмките си приказки и смехове.

Съобщиха, че обедът е готов. Александър Дюма се придружаваше от една гризетка в мъжки, по-точно в адмиралски костюм. Тази дребничка превзета гризетка, която само се кълчеше и кривеше (как няма да се кълчи нашата Емичка, когато наоколо ѝ има само мъже, и то военни, наистина тогава тя надмина себе си — б.а.), седна най-безцеремонно отдясно на генерала...“

В това твърде точно описание на срещата аз липсвам, с природната си скромност бях седнал на края на дългата маса, сред адютантите на Гарибалди. Старият ме беше представил като Дюма-пти-физ и адютантите ме обградиха със специално внимание, непрекъснато ми наливаха „Кианти“, така че какво стана на края на този първи обяд на сицилианска земя, не мога да кажа с точност. Също не зная и къде спяхме през тази нощ. Но от следващия ден онкл Саша, Емичка, аз и екипажът на „Ема“ бяхме настанени в едно разкошно жилище, изоставено от избягалите в Неапол Бурбони. Разполагахме с

басейн сред великолепните палми, с кухня, от която готвачите не бяха избягали заедно със своите господари. Тези славни сицилианци умееха да готвят като богове и гостите ни се заредиха едни след други, от гладни по-гладни, войните и революциите усилват апетита.

И всичко тръгна добре, но изведнъж се разбра, че Емичка е бременна. Адмирал, адмирал, но ако ще и рицарска броня да си тури, жената си е жена. Пък казахме вече, че и онкл Саша се бе подмладил с двайсет години. Представях си как ще се намръщи в Париж подозрителният Александър-физ, когато научи, че за авторските права на баща му ще се появи още един претендент или претендентка. Физът също беше богат човек, неговата пиеса „Дамата с камелиите“ по онова време се играеше с успех във всички френски театри, пък и по целия свят, и му носеше огромни приходи. Но така, види се, е устроен човекът, което си е мое, е мое, но не е зле да се хвърли едно око и в градината на бащата. Утре ще се гътне старият, както е побеснял по тия младички и алчни гризетки, и ще почнат разправиите по наследството. Още повече че тъкмо по това време и неговата любовница Надежда Нарешкина се готвеше да ражда също незаконно дете, което един ден също може да се включи сред претендентите. В едно обаче той беше прав — нашата Емичка действително се оказа доста далновидно женче. Искаше непременно да се омъжи за стария, да стане официална домакиня на жилището му и на служебната лежа в театъра, и в това отношение не подбираше средствата. Бъдещото дете, което тя отиде да ражда в Париж, за да стане френски поданик, беше първата стъпка в осъществяването на коварните ѝ планове. Та не бях по това време аз най-главната грижа на Александър-физ.

Трябва да кажа, че господин Дюма-пер тъгува по нея от ден до пладне. Тук имаше такива огнени сицилианки, разгорещени от победата на Гарибалди, та мястото на Емичка остана празно само една седмица. Но старият и на заместничките не обръщаше кой знае какво внимание, занимаваше се с тях мимоходом, дори не им научаваше имената. Хвърлил се бе в борбата за „Italia una“ (Италианско обединение) с цялата страст, на която беше способен. Тъй като след победата в Сицилия Гарибалди нямаше ни припаси, ни достатъчно пушки, нямаше и пари, за да ги купи, а възнамеряваше да премине Месинския проток и да тръгне срещу Неапол, господин Дюма му предложи великодушно своята платноходка и петдесетте хиляди

франка, останали от контракта с Мишел Леви. Намерихме се, дето се вика, без стотинка и това щеше да бъде печална вест за сина, който по онова време следеше движението на всеки франк, излязъл от джоба на баща му. В замяна на това пък благородните сицилианци ни посрещаха навсякъде като богове и ни пояха и хранеха напълно безплатно. Чест беше за всеки от тях да предложи къщата си и всичко каквото има в нея на щедрите приятели французи. От това се ползвах и аз, защото в къщите на сицилианците, освен всичко друго, винаги имаше и по две-три мургави и страстни дъщерички, които гледаха на леглото като на неизменна част от борбата срещу омразните Бурбони. Скоро Неапол беше превзет, по-скоро той сам си падна, никой от неаполитанците не се зае да защитава Бурбоните, щяха после да ги убият с камъни. Бурбоните се измъкнаха, дето се вика, по бели гащи от необсадения град и се прибраха в своята Испания (бяха от испанския клон на династията). Онкл Саша влезе в Неапол на кон (голяма дандания беше да му намерят кон, който да го издържи) редом с генерал Гарибалди и двамата облечени в червени ризи, тъй наречените после гарибалдийки. Него го настаняха в двореца Киатамоне, принадлежащ на избягалите Бурбони, и Гарибалди, който възглави новото временно правителство (старият ужасно обичаше тези временни правителства и цялата неразбория и суматоха, която цари в тях), го назначи... ха сега отгатнете! Назначи го директор на старините и паметниците. Впрочем от такава служба действително имаше нужда, защото, както бе тръгнало при Бурбоните, в Южна Италия нямаше да остане нито един исторически паметник, кралят и алчната му дърта кралица ги разпродаваха ангро на богатите англичани. Господин Дюма със собствената му трескава енергия, когато нещо го запалеше, веднага тури ред в тази работа, при него веднага се прикотка един френски археолог. Забравих му вече името, и какво прави какво струва, но убеди стария да правят разкопки на Помпей, затрупания с вулканична пепел някогашен цветущ римски град, на мястото на който по онова време растяха само магарешки тръни. И докато генерал Гарибалди още държеше речи от балконите, онкл Саша навлече пак белия костюм и широката капела и хукна по пепелищата на Помпей заедно със завеяния археолог да разкопава останките от стария свят. Тази работа увлече и мен. Интересно беше да вадим от пепелта статуи и чудно запазени фрески, някои от които имаха твърде скандален характер. Абе

нищо ново няма на този свят, особено в тази деликатна област като любовта.

През декември съобщиха на стария, че му се е родила дъщеря, една педя човече, амбициозната Емичка наистина беше голям дребосък, те такива са и амбициозни я, и едва ли можеше да роди едро бебе. Старият искрено се изненада, увлечен в своите разкопки, той дори бе забравил, че някой там в Париж ще му ражда нов наследник. Ама Александър-физ не беше забравил. Той писа на баща си едно гневно писмо, в което с доста силни изрази изобличаваше начина му на живот и лекомислието, което проявява в отношенията си с младите госпожици. Господин Дюма ми го прочете и го скъса пред очите ми. Никак не обичаше дидактиката и наставленията и нямаше нищо помразно за него някой да го учи как да живее. „И ти не се бой, Петруха — каза ми той, — никакъв нотариус няма да викам, хайде син да не, но мой внук ще си останеш, докато го има това име Дюма на света. Дюма — пти-физ, четвъртият Дюма, tu es d'accord?“

Съгласен бях, разбира се, името и в моите уши звучеше много добре. Бог да го поживи онкл Саша още сто години, че ако вземе да се килне, кой знае какви ще ги измъти новият глава на фамилията (който между другото също бил незаконен син и бил признат от стария чак когато навършил пет годинки, какво тогава толкова се фука...).

Сладкият живот в Италия обаче не продължи много. През 1862 година Гарибалди предаде Неапол и Сицилия на Кавур и Виктор Емануил II. Уж в името на единството Савойската династия стана пълновластен господар на цяла обединена Италия. В края на лятото Виктор Емануил II, една доста неприятна мустаката кукла, пристигна в Неапол и се настани в двореца на Бурбоните. Веднага се намериха доброжелатели, които го осведомиха, че преди година господин Дюма го бил нарекъл публично „мухльо“. Той че си беше мухльо, мухльо си беше, но едновременно беше и крал. Наистина господин Дюма беше приет в двореца, но кралят никога не забрави това „мухльо“. А пропо, след неговото идване в кралския дворец все по-рядко започнаха да се мяркат гарибалдийските червени ризи. Монархистите отново навиреха нос и започнаха да отнемат от републиканците всички по-важни правителствени постове. За гарибалдийците оставиха местата на карабинерски началници, и то тук-там. Дните на онкл Дюма в двореца Киатамоне бяха преброени. Организирана беше демонстрация

от пияни скитници пред балкона на двореца, които крещяха „Вън чужденецът! Дюма в морето!“ Подучил ги беше един барон който по-рано владееше отчуждената земя над Помпей. Неблагодарността не е от вчера. Господин Дюма отначало страшно се наскърби, за тия хора той бе жертвал целия си хонорар, пък после се настрои философски и ми каза: „Да изискваме от човека признателност, Петруха, е все едно да искаме от вълците да станат тревопасни.“ Закрихме дирекцията за старините, натоварихме си багажа, събрахме ръкописите на „Сан Феличе“ и „Гарибалдийците“, двата романа, които започнахме да пишем в Неапол (той — многотомния „Сан феличе“, а аз като свидетел на събитията — „Гарибалдийците“, разбира се, под негово ръководство), и през декември 1862 година се прибрахме в Париж. Настанихме се временно на улица „Ришельо“ 112 и подновихме напрегнатия ритъм на живот, който в Италия, с нейното „долче фарниенте“, бяхме преустановили. Веднага се явиха „негрите“ от работилницата с изключение на Жерар дьо Нервал и Пол Мъорис. Господин Дюма им разпредели задачите по „Сан Феличе“, а „Гарибалдийците“ го остави само на мен, имаше нещо наум, искаше вероятно да разбере доколко и аз съм способен на самостоятелна работа (беше забравил пиесата „Каменоделецът“, която му бяхме изработили Жерар дьо Нервал и главно аз, той май и до края на живота не си спомни, че има такава пиеса).

Още не бяхме се настанили както трябва и започнаха неприятностите с малката Емичка, която, както казах, преследваше далечни цели. А пък старият бе вече съвсем изстинал към нея. Наистина обичаше малкото бебе Микаела, но когато Емичка в знак на отмъщение, дете не се жени за нея, му я отне, не тъгува кой знае колко много. По него време и Александър-физ имаше неприятности със своето извънбрачно дете от княгиня Надежда и поради общите нещастия този път баща и син се държаха добре един към друг. Отървал се щастливо от Микаела, Александър-физ не обелваше дума по моя случай, търпеше ме, макар че демонстративно не ми обръщаше внимание, и ако искаше да ми каже нещо, правеше го чрез баща си. Пропуснах да кажа, че с нас от Италия се домъкна една италианска певица Фани Гордоза, черна като маслина, но иначе доста апетитна и с такава ненаситна страст, че се бе понравила страшно на стария, покрай нея той съвсем забрави за Емичка и нейната дъщеричка. Присъствието

на италианската ненаситница скоро превърна жилището на „Ришелъ“ 112 в истински цирк. Какви ли не само типове се замотаха из двата будоара, из спалните, в столовата и най вече в кухнята, и не само се замотаха, но и почнаха да свирят на всякакви видове инструменти: цимбали, кларнети, лютни и тромбони, а един взе да бие и барабан. А над всичко звучеше сопранът на сенъора Гордоза. Вкъщи до идването на лятото ходехме с памук в ушите, иначе не можеше ни да се пише, ни да се мисли. Хайде, старият работи в кабинета си на втория етаж и е вече малко глух, та не чува, но ние с иконома господин Ноел Парфе съвсем се измъчихме. По едно време ни беше дошло наум да вземем един дървен чук от кухнята и да фраснем сенъората по черната глава, та дано млъкне за няколко дни. Като настъпи лятото на 1864 година, цялата тази гюрултия се пренесе в курортното градче Енгиен, където старият нае вилата „Катина“, специално за гласовитата си наложница. Тук нещата малко се подобриха, защото италианката ходеше да си разпява сопрана на езерото, а пък то беше доста далечко от вилата. През деня рахатясвахме, ама вечер, като се прибереше, ако мислите, че сенъора Фани млъкваше, жестоко ще се излъжете. Отде го вземаше този глас това чудовище, не можех да разбера, на ръст беше мъничка и слабичка, а като се изправи на пръсти и викне... А старият седи, притворил очи от блаженство, на патерштула, да вземеш и него да го фраснеш с чука...

Макар че поради сенъора Гордоза и всичките й шумни приятели сицилианци, които също се домъкнаха с инструментите си на безплатно изхранване, във вила „Катина“ да се работеше трудно, все пак аз успях до края на лятото да завърша романа „Гарибалдийците“. Онкл Саша пак ме изпревари, с помощта на „негрите“ той завърши трите тома на „Сан Феличе“, всеки един по-дебел от моите „Гарибалдийци“, един месец по-рано и след туй се отдаде на голяма любов с ненаситницата. Отде му идеше тази сила не зная, по него време беше вече на 62 години. Един ден дори го чух да казва на една от многобройните ни гостенки, мадам Матилда Шьобел, че бил имал много любовници от човечност, ако имал само една, щял да я умори за една седмица!... Старческо самохвалство, разбира се, тая италианска натрапница не само не я умори за една седмица, а я търпя цели три години след завръщането ни от Италия. Но че го биваше, биваше го, трябва да се признае.

Двата романа ги предадохме заедно на господин Леви. Какъвто беше щедър, татко Дюма ми предаде половината от хонорара за „Гарибалдийците“, а пък със своя от „Сан Феличе“, една огромна сума, едва успя да си плати дълговете, натрупани от лятото в Енгиен, където най-малко двайсет души живяха на негова сметка. Добре, че поне в Енгиен не идваше и Александър-физ, той се бе разсърдил на баща си заради италианката и през цялата година не стъпи във вила „Катина“. Аз съвсем се успокоих относно неговите закани, но все пак вложих целия си хонорар от „Гарибалдийците“ в облигации от Алжирския заем, който тогава се пушна в обращение в Париж с цел колонизацията на Северна Африка. Така ме посъветва господин Ноел Парфе, а той имаше нюх за тези неща. По-сетне, като ме изгониха от Париж, тези облигации ми дойдоха като харизани, но за това после. Сега татко Дюма си е още жив и здрав и се наслаждава на успеха на последния си роман „Сан Феличе“ със сюжет от италианската история. Този роман действително излезе по-занимателен от „Гарибалдийците“, в него действаха като герои Наполеоновите генерали и маршали от времето на леди Хамилтън и адмирал Нелсън, а тях, генералите, по семейни съображения, татко Дюма винаги си ги е обичал. Какво ли няма в този „Сан Феличе“, та дуели ли, та морски сражения ли, та преоблечени като адмирали руси красавици ли, и пак, разбира се, една отровителка, прецизна работа на господин Вокри. Оказа се, че читателската публика още предпочита тези измислици пред действителните събития, които аз бях описал в „Гарибалдийците“. Това ми послужи за добър урок. Давай воля на фантазията си, лъжи без никаква мярка и не се бой! Още повратът към реализма във френската литература не беше настъпил, сега бяхме във Втората империя, където с лъжа и нахалство се постигаше всичко.

Трябва обаче веднага да кажа, че „Сан Феличе“ беше последният шумен успех на господин Дюма-пер. Като са върна от Енгиен, той продължи да пише с пълна сила, работилницата се бе попълнила с нови кадри, но всичко написано след 1865 година вече носи белезите на залеза. А може би и вкусът на публиката, макар и бавно, беше вече започнал да се променя. Пиесите „Последните мохикани“ и „Затворниците в Бастилията“, които онкл Саша написа с помощта на работилницата (в „Мохиканите“ участвах и аз с две действия и с първия вариант на финала), вече нямаха оня блестящ ефект, с който

пер Дюма беше свикнал. Огорчен от това, той изведнъж реши да направи ново голямо пътешествие. Замина за Австро-Унгария и Прусия, където се играели негови пиеси, та да си прибере парите, които немците мъчно изплащали, ако не си там да висиш над главата им. Този път не ме взе със себе си, взе само господин Ноел Парфе, специалист по въпросите на икономиката. И... о чудо!... с него този път не замина никаква спътница, това му се случваше за първи път. На тамошни мадами ли разчиташе, или пък италианската маслина му беше отнела част от силата, но факт... А може би наистина пътуването да е било продиктувано от чисто финансови причини. Взеха вече да не му достигат парите, кредиторите почнаха все по-често да посещават новото му жилище на улица „Малзерб“ №107, което той тъй и не можа да мобилира докрай, в големия салон имаше само едно пиано (спомен от „маслината“), а килим за приемната пер Дюма въобще не можа да купи и сума ти гости си изпочупиха главите, като се хлъзгаха по лъскавия паркет.

Пътешествието му в Австро-Унгария и Прусия трая половин година, първата половина на 1866 година. От него той се върна с нов роман — „Пруски терор“. Беше го написал почти самостоятелно и го беше написал много добре, ама романът мина почти незабелязан от литературната критика и читателите. В него онкл Саша предупреждаваше французите за приближаващата ги опасност от страна на все по-засилващата се Прусия, но никой не му обърна внимание, взеха тези предупреждения за старчески хиперболи. Изобщо от връщането му нататък на пер Дюма взеха да гледат като на остарял шегаджия, обичаха го още, но насмешките и вицовете по негов адрес почнаха да стават по-язвителни. Публиката вече си търсеше и намираше нови идоли, беше вече им поомръзнал и с пиесите, и с романите си, и с любовните си скандали. *Sic transit gloria mundi*, казваха римляните.

Последният любовен скандал на стария, повече смешен отколкото шумен, беше с американската авантюристка и наредена актриса Ада Менкен. Тя се появи в Париж малко преди новата 1867 година. Дебютираше в театър Гете в някаква доста посредствена американска пиеса „Пиратите от саваната“. Ролята ѝ се състоеше да препуска полугола на сцената, качена на чистокръвен див жребец (така поне пишеха в рекламата, а всъщност жребецът беше опитомен

циркаджийски скопец). Целият Париж полудя и от нейната розова англосаксонска голота, и от това, че за пръв път на театрална сцена се появяваше жив кон. Такова нещо снобски Париж не беше преживявал, личеше в тази работа американската предприемчивост, личеше това „мъни, мъни, мъни“, което по онова време беше вече станало девиз на задокеанската преуспяваща република на янките.

Старият Дюма видя американката в началото на 1867 година и веднага нахлу в гримьорната ѝ с разкошен букет цветя, което означаваше, че се е влюбил от пръв поглед. Не му ли станаха вече много тия влюбвания! Американката, която си търсеше реклама, веднага се окачи на врата му и започна да се снема с него във всякакви пози, дори и неприлични. Тъкмо тогава в Париж бе излязла на мода фотографията и всичко живо и богато бе хукнало да се снима при навъдилите се изведнъж майстори фотографи. Снимките на пер Дюма с американката започнаха да се появяват и в скандалните, хроники на вестниците и за стария отново заговориха всички, като се почне от придворните дами на императрица Еужени и се стигне до кварталните модистки и фризьорки. На него не му пукаше от тази скандална реклама, макар че в нея се забелязваха вече доста насмешливи и дори зловни нотки. В един от вестниците дори се появи цяла сатирична поема, написана от начеващия млад поет Пол Верлен. Нали ви казвам, Франция беше почнала да си търси нови божества, а на старите беше почнала вече да се подсмива, и то така както само тя умее да прави това. А щом по някого започне да се чува смях, пиши го загубен. Добре, че тази американска актриса, която, кой знае защо, ме намрази още щом ме видя, сигурно е забелязала как се кискам в шепата си, когато се целуваше на публични места със стария, не живя дълго. Простуди се някъде по северното крайбрежие, къпала се е сигурно в морето, падаше си по ексцентризма, и само за три дни почина, въпреки че изглеждаше бабанка. Но връзката с тази неутолима и страдаща от неизлечима жажда за показност жена се оказа фатална и за самия пер Дюма. Той беше позабравил за годинките си. Смъртта на последната любима го съкруши и оттук нататък той вече не беше оня Дюма, за когото говорихме досега. Изведнъж стана мълчалив (това му се случваше за пръв път от рождението му), после си нае секретарка и при това твърде грозна стара мома, което също не отговаряше на досегашните му навици. Почна и да се залежава в леглото и нещо

много странно — почна отново да чете ранните си творби. Един ден го заварих с „Мускетарите“ в ръка. Искаше да разбере, види се, какво всъщност е постигнал в бурния си и безпорядъчен живот. Четеше предимно романите и пиесите, които бе писал сам, без помощта на работилницата. Това беше едно просветление, което, интуицията ми го подсказваше, не водеше към добро.

Скоро интуицията ми се потвърди, татко Дюма се почувствува изведнъж зле, имаше моменти, когато мисълта му вече не беше съвсем ясна, почна да бърка приказките си, както и имената на бившите си любовници, които дотогава никога не забравяше. Бяха неизброимо количество, но ги помнеше, а сега — коя беше Мари, коя Матилда, коя Ема и коя Ада, всичко взе да се слива, както когато гледаш през калейдоскоп. Това беше вече наистина тревожно, а още по-тревожен, поне за мен, беше фактът, че господин синът Александър, който през последните пет-шест години беше почти забравил, че има баща, а в периода Ада Манкен направо се срамуваше от стария, сега изведнъж се появи на булевард „Малзерб“ 107, почна да проявява синовни грижи и да се затваря насаме с онкл Саша в кабинета му. Там двамата дълго приказваха, по-право приказваше физът, а перът повече слушаше, бяха си просто разменили ролите. Плод на всичко това беше, че двамата заминаха за Южна Франция, където уж старият щял да се чувства по-добре. Взеха само новата секретарка, а от моите услуги завареният ми брат доста грубо се отказа. Всичко това никак не ми хареса, със свойствения си нюх почувствувах, че зад гърба ми синът ще се помъчи да осъществи отдавнашното си намерение. Затуй, когато двамата заминаха, веднага се явих в Банк дьо Франс и обмених облигациите си от Алжирския заем с банкноти. Искях да ги обменя за злато, но беше краят на 1869 година, във въздуха вече витаеше призракът на бъдещата война и банката беше престанала да обменя облигациите с презрения метал. Наброиха ми десетина пачки банкноти с лика на Луи Бонапарт. Само след година с тези пачки нямаше да мога да си платя таксата за публичен дом.

През пролетта на 1870 година научих от приятеля си, бившия иконом Ноел Парфе (синът се бе отказал и от неговите услуги и бе обсебил изцяло умиращия си баща), че господин Дюма е получил апоплектичен удар, парализирал се е и е загубил дарът слово, който у него действително беше дар божи. Веднага заминах за Марсилия, в

околностите ѝ се намираше вилата, в която бяха настанили стария. Посрещна ме завареният ми брат със студенина, на която само той беше способен. Колкото баща му обичаше хората, толкова синът ги ненавиждаше. Вместо ръка ми подаде лист хартия, сгънат на четири. Разгърнах хартията. Беше това, от което се боях. Писмено отказване от страна на стария от осиновяването ми в Санкт Петербург и нотариално заверена забрана да нося повече фамилното име Дюма-пти физ. Явно беше, че заявлението е продиктувано на стария от брат ми, като бе използван миг на пълно умопомрачение, за да подпише — отдолу наистина стоеше подписът на пер Дюма, както той се подписваше нашироко с фелдфебелския си почерк. Ядосах се от тази явна подлост, пристъпих напред и пипнах господин Александър Дюма-физ за копринените ревери на халата, но от една от стаите зад гърба му веднага излезе местният полицейски началник (бяха го повикали, за да бъде на разположение още когато бях изявил желанието да посетя татко Дюма и да видя в какво състояние се намира). Бях тутакси арестуван и отведен в полицейския участък. Там в присъствието на сина ми бе отнет френският паспорт и бе унищожен. След това ме пуснаха, като ми забраниха да се вестявам около болничното ложе на татко Дюма. Да, такива неща ставаха във Втората империя на онова конте Луи Бонапарт.

Доживях го този пълен разгром. Оставах в една империя без никакъв документ за самоличност, и то когато близостта на войната беше засилила бдителността на полицията и жандармерията. Навсякъде търсеха и арестуваха пруски шпиони. Добре, че бях чернокос и с черни мустаци и брадичка, ако бях малко по-рус, арестът нямаше да ми се размине. И представяте ли си, да те арестуват без никакви документи — направо ще те изправят до стената. Тук в Марсилия няхах и приятели и познати, които да докажат самоличността ми. Господин Александър Дюма-физ направо би ме удавил в чаша вода, а пък старият, доколкото разбрах, вече не познавал никого, а и да познаел, не можел да каже нищо. Секретарката му се плашеше от сянката си и от страх да не загуби мястото си, щеше да каже, че съм самият дявол, и то от пруска националност. Трябваше да се махам час по-скоро от Марсилия и от самата Франция, където бяха преминали дванадесет най-щастливи години от живота ми, където бях познал приятелството и любовта, но където в края на краищата бях

разбрал, че злото е по-силно от всякакво добро. Свързах се с някакви гръцки контрабандисти, с които Марсилия гъмжеше, и срещу хиляда франка (добре, че се бях сетил да обменя предварително облигациите си срещу банкноти, иначе щях да остана и без име, и без пукнат сантим, което е още по-страшно; парата все пак, колкото и да я ругаем, върши при нужда доста работа) през една тъмна нощ те ме качиха на някаква ветроходна гръцка гемия, която тръгвала за Одеса. Смятах да сляза на константинополското пристанище и да се опитам да се свържа с местните българи, бях се сетил, нужда ради, че по корен принадлежа към тази изстрадала нация. С татко Дюма не можах да се видя и да се простя, както и да му благодаря за всичко, което беше сторил за мен, откак се бе появил в живота ми. Злата воля на сина, неистовата му злоба към по-даровитите от него, ме бе лишила от това последно удоволствие... аз пък... от тази последна човешка изява. После научих, че татко Дюма починал малко след заминаването ми, вестта за започналата френско-пруска война и за първите големи поражения на французката императорска армия го довършила. Погребали го в родното му място Вилер-Котре, съвсем близо до гроба на баща му генерал Дюма и на майка му Мари Луиз Лабуре (странно — едва тогава обърнах внимание, че майката на татко Дюма носеше същата фамилия като моя скъп Шарл Иванович от астраханските степи, кой знае дали и той беше жив, не бях се сетил да му пиша).

ЕПИЛОГ

По-нататък моята съдба се завъртя по следния начин. След едномесечно плаване с гемията пристигнах благополучно в Константинопол. Опитните гръцки контрабандисти ме спуснаха през нощта с лодка, карана от двама гребци в Мраморно море. Много се боях да не ме причукат, да не ми ограбят франковете, които бях скрил в двойните подметки на ботушите си, и да не ме хвърлят в морето — човек без документи никой не го знае, никой не го търси. Но, за добра чест, тези бандити излязоха по-човеци от някои изтъкнати френски интелектуалци, не само че не ме причукаха, но отказаха да вземат и парите, които им предложих, като излязохме на брега. „Бягай, брат, върви, ти сега имаш повече нужда!“ — това бяха последните им думи. На разсъмване влязох през южната крепостна порта на Голямата стена и се влях в тълпите, които пълнеха сутрин тесните константинополски улици. Френският ми език и европейското ми все още изискано и запазено чисто облекло ми отваряха път навсякъде. Пък където не помагаше езикът, помагаха френските банкноти. Както и да е, успях да се добера до Балкапан-хан, средицето на българите в Константинопол. Като разбраха, че по потекло и аз съм българин, балкапанските абаджии веднага разтвориха сърцата си и ме приеха като брат. Настаниха ме да ношувам на най-горния кат в хана, казаха ми: „Като прокопсаш, тогава ще си платиш!“ — и повече грижа ни за храна и пиене, ни за тутун имах. Завързах приятелства с абаджиите, повечето от които излязоха от нашия стар край, сливненско, започнах да се оглеждам, масрафи големи, както вече казах, нямах, но все пак трябваше да захвана някоя работа, по цял ден из сокаците не се стои, наляга те чалгън, l'ennui, както казват французите. Споделих това с новите приятели, разбраха ме. „Ох, викат, работа само да искаш сега, ти си грамотен човек, учен...“ Заведоха ме в Метоха на Фенер, точно срещу българската църква „Свети Стефан“, едно боядисано в зелено каменно здание, което се извиваше сред околните гръцки съборетини. Първият човек, с когото се запознах там, беше дядо Петко Рачов

Славейков (трябва да е бил тогава малко над четиридесетте години, ама от уважение всички му викаха „дядо“), най-признатият водач на българската колония в Константинопол (по френски маниер аз продължавах да наричам тъй града, тука обаче всички българи му казваха Цариград, за разлика от турското Стамбул). Разправих патилата си на дядо Петко, казах му как са ме изгонили от Франция без всякакви документи и как съм се добрал до Констан... до Цариград с помощта на гръцките контрабандисти. Дядо Петко се засмя и рече: „Ох, добре, чи не са знаели тий вагабонти, как сми настръхнали ний тук в Цариград българи срещу фанариоти и обратното, чи наистина щяхъ да тъ фърлят в морето.“ И аслъ, както вече бях разбрал от разговорите в Балкапан-хан, бях пристигнал в Цариград тъкмо в разгара на борбата на цариградските българи срещу гръцката патриаршия във Фенер. В началото на годината бил издаден вече султански ферман за самостоятелна българска църква, ама гръцката патриаршия не го признавала и сега българите за това се борели, да се отделят най-после от патриаршията и да си изберат свой български екзарх. Гледай ти какви работи ставали тук, докато аз съм се шлял из Италия и Франция и съм пил шампанското на пер Дюма във вила „Катина“! Дядо Славейков направо поиска от мен да се включа и аз в тая борба, интелигентен човек съм бил, знаял съм френски, руски и италиански (чат-пат), бил съм като че ли изпратен от съдбата, такива люде били нужни сега на българщината. Съгласих се без всякакви задръжки. За съжаление обаче бях почти забравил българския език, на който ме бяха учили в Задунаевка, пък и после — в астраханските степи майка Цветана и татко Димитър, истинският ми баща, и за него си спомних сега с умиление, дали е жив, дали още командари калмиците. Но и на това щеше да се намери колая, тук между българите, така сдружени и единни, както ми се стори в този исторически момент, щях скоро да попълня паметта си със забравеното и да се опитам пак да пиша на родния си език. Настаниха ме на служба в списание „Читалище“, редактирано по това време от Тодор Икономов, други виден цариградски просветител, и той от нашия сливненски стар край, жеравналия. Освен това превеждах за дядо Славейковия вестник „Македония“ разни статии от френските вестници, които се получаваха в Цариград и които малко или много засягаха Източния въпрос. Изобщо поуредих се някак, използваха ме и като преводач,

когато се наложеше някой от водачите на българската колония да се срещне с хората от посолствата на Великите сили в турската столица. Тъй като имах голям опит в писането на памфлети и фейлетони (споменах ли някъде досега, че с пер Дюма редактирахме около две години неаполския вестник „Independente“, започнах да се изявявам и на страниците на „Македония“, в „Читалище“, а по-късно и в новия хумористичен вестник „Костурка“, създаден пак от дядо Славейков в 1874 година. Пишех отначало фейлетоните си на френски език (по-лесно ми беше така), а после вече се мъчех криво-ляво да ги превода на български и така да ги публикувам. Тъй е то, като забрави човек родния си език! Карах някак, включих се, както искаше дядо Славейков, в борбата за черковни правдини, макар че веруещ не станах, богата атеистична школовка имах при двора на пер Дюма.

Лошото беше само едно, време е вече да го кажа открито и честно на читателите — всичките нещастия, преживени напоследък, някак неусетно ме бяха прирастили към алкохола, този бич за човечеството. Аз си пиех още в Русия и Франция, в къщите, вилите и дворците на пер Дюма алкохолът винаги се лееше като из ведро, при Шарл Иванович също не се гнусяхме, но там не стигах до крайност. Французите не обичат пияниците, те самите съвсем рядко се напиват. Но аз бях славянин, пък ние, славяните, имаме друго отношение и към спирта, и към тези, които го употребяват, смятаме го облекчаващо вината обстоятелство, средство за вдъхновение и какво ли не друго, само не разяждаща душата и тялото отрова. Та така, сутрин аз се държах нормално, работех си като всички в редакцията на „Читалище“ и „Македония“ и в печатницата на метоха, но настъпеше ли вечер — леле мале, самотен се чувствавах на горния кат в Балкапан-хан, търсех приятели, а нощем знае се кой ти става приятел — пияницата като тебе. Напразно дядо Славейков ме вика горе в учителската стая на метоха и ми говори, че погубвам и дарбата си, и самия себе си, и че едва ли при това положение ще мога да свъртя семейство и да завъдя деца, най-висшата цел в живота на „секи свястен чияк“. И без да ми го казва дядо Славейков, аз знаех, че е тъй, ама нямах сила да кажа, „не“ на злото. Постепенно, вече към 1874 година, страстта ми се превърна в хроническа болест, почнах да не изпълнявам задълженията си в редакцията на списанието (вестникът беше вече спрял), в посолствата не ме канеха за преводач, тъй като не знаеха в какво

състояние ще се явя и дали няма да кажа някоя зидя приказка, която да навреди на делото. Дядо Славейков също не беше въздържател, пийваше си яко при сгода, ама мойто вече не се търпеше и като видя, че не разбирам от дума, и той охладня към мене. В българската колония започнаха явно да се възмуцават от пиянските скандали, които не се свенях да правя дори в двора на църквата „Свети Стефан“, място свято за всички цариградски българи. Лека-полека ме отстраниха от делото, от църковните и политическите борби, защото между другото твърде много излагах колонията в очите на турците, те по силата на своята религия не употребяваха алкохол (освен тайно) и гледаха на пияниците като на съвсем изгубени и непотребни хора. А балкапанските абаджии, първите ми цариградски приятели, както не цепеха басма никому, като ме видеха да се кандилкам насам-натам по дългия коридор на хана, направо ми казваха в очите: „Язък ти за дарбата, чоджум!“

Извинявайте, пропуснах да кажа, че като се намерих без документи във фенерския метох, дядо Славейков, Тодор Икономов и доктор Чомаков веднага се разтичаха да ми уредят някак положението пред турските полицейски власти. Успяха да подкупят кое с моите френски пари, кое със сливненска пастърма и суджук някакъв чауш и той за три дни ми издаде ново тескере (бяха му казали, че съм си загубил старото при корабокрушение, то моето аслъ си беше корабокрушение в житейския смисъл на думата). Записаха ме в тескерето по хрумване на дядо Славейков с името Незнакомов (непознат човек, човек без документи). Нямах нищо против това име, звучеше ми приятно, напомняше ми Русия, където бях роден и бяха преминали щастливите ми детски и юношески години. С това име започнах да подписвам фейлетоните и памфлетите си, печатани в „Македония“, а по-късно в „Костурка“ (сами виждате каква объркана съдба — българин, пише на френски език под руско име — как няма да се пропие човек). Разбира се, не приемайте сериозно това мое извинение и оправдание. За обърканата си съдба носех вина преди всичко аз самият, а също и пълната липса на воля, това го казвам писмено и на всеослушание. Разбира се, и господин Александър Дюма-физ има известна заслуга в тази насока. И това го казвам писмено, макар че той едва ли ще научи, по онова време беше вече на

върха на славата си, доста незаслужена слава според мен, постигната върху гърба на другите.

В Цариград изживях твърде тежко раздялата с дядо Славейков и Тодор Икономов, а още по-тежко след това потушаването на Априлското въстание и всички други превратности, кланета и погроми, през които премина многострадалният български народ. Но вместо тези събития да ме въодушевят за нова борба, с мен стана тъкмо обратното, изпаднах в пълно униние и все повече търсех утеха в ракията и виното. Като видяха, че съм непоправим, членовете на българската колония, макар и с голямо съжаление, махнаха с ръка на мене, да си чупя главата сам.

Освобождението на поробеното отечество вля искра на радост в помътеното ми съзнание и в изтерзаната ми душа. Помислих си, че възкръсването на България механично ще предизвика и моето собствено възкресение. Но не би... Твърде много бях затънал в блатото, за да мога вече да се измъкна. След подписването на Санстефанския договор, донесъл обединението на всички братя българи, от българската екзархия се съжалиха над мен за последен път, помогнаха ми да се измъкна от Стамбул и да се заселя в Пловдив. По това време френските ми пари отдавна бяха пропити и аз вече се издържах, като превеждах от френски анекдоти за вестниците и продавах френски книги на една сергия в Пèра.

В Пловдив си намерих квартира в бедняшките квартали, в една напусната от турско семейство къща в подножието на Бунарджика. Издържах се, като почнах да пея руски и френски песни в току-що открития локал, в който прекарвах вечерите си руските офицери от окупационните войски. Берлинският договор, който се подписа по онова време и който разби всички български надежди, съвсем ме покрусил. След тежка криза от делириум тременс бях изпратен в руската военнополова болница, в нейното психиатрично отделение. Когато русите се изтеглиха от новосъздадената автономна област Източна Румелия, те подариха болницата на източнорумелийските власти и тя стана една от първите държавни български болници. Тук ме оставиха в отделението за психиатрични. Често изпадах в шоково състояние, буйствувах, наричах лекарите „мерд“, а сестрите „пютен“ е етсетера и тогава ми слагаха усмирителна риза. Но постепенно нещата се поуспокоиха. На някой от лекарите, те повечето бяха руснаци, му

хрумна да ми даде молив и хартия. И тогава аз изведнъж се сетих кой съм и с какво съм се занимавал цели дванадесет години във Франция и още около седем-осем в Цариград. Страстта ми към писането се възобнови. Започнах със записване на доста несвързаните мисли, с които по него време главата ми бръмчеше като кошер. Сетне мисленето ми стана по-стройно, появи се някаква логика и ми хрумна да споделя с белия лист тъжната повед на живота си, поведта на човек, останал без корен и отечество, какъвто фактически бях. Когато пишех, стоях мирен и по цели седмици не ставаше нужда да ми надяват усмирителната риза, затова лекарите и сестрите ме оставиха спокойно да запълвам листовете. Така се роди тази биографична повед за моя странен живот, за знаменитите хора, с които бях прекарал младостта и зрелите си години, и за събитията, които малко или много бяха дали гибелен тласък на съдбата ми. Роди се това поведствование и като предупреждение за всички наши българи, които имат природна дарба, но нямат воля да я опазят и развият, едно сурово предупреждение за ранната смъртност на крехките таланти, които се приспособяват към житейските условия, вместо да се борят с тях и да властвуват над тях. И най-после едно предупреждение за чисто нашенската болест на характера — зарад временната дребна изгода да забравяме чест, достойнство и идеали.

Бях все още в лудницата, както по простонародному бяха нарекли психиатричното отделение в Пловдивската държавна болница, когато в 1895 година научих за смъртта на Александър Дюма-физ, моят заварен брат. Макар че не е прието да се говори така и да звучи жестоко, но това беше едно нравствено удовлетворение за мен. Бог или онова, което го замества, бе отмерил висшата си справедливост. Дюма-пти-физ бе надживял Дюма-физ.

За сведение на читателите, в лудницата се намирам и досега, в залата за кротките луди. Живея си там много добре сред лекарите и сестрите, които ми заместват семейството, с каквото нямах щастие да се сдобия. На някои от тях преподавам френски език и френска литература, по-специално периода на романтизма. През останалото време пиша и всичкото, което натворя, се печата с най-голямо удоволствие от издателствата и литературните вестници и списания. Там ме приемат много по-добре, отколкото нормалните писатели, и този факт е един от най-чудатите парадокси на тази област от

човешкото познание, каквато е литературата. А също и на онова, което сме приели да наричаме читателски интерес.

Но подобни случаи не са изолирани, такива е имало и в миналото, а вероятно ще ги има и в бъдещето. Спомнете си Кафка, Рембо, Верлен, Едгар Алън По и всичките Прокълнати, т.е. малко лудички поети и прозаици. Какво да се прави, нездравият интерес към патологичното в живота на писателя винаги ще надделява сред широката читателска публика над интереса към самите му произведения. С тази мисъл да сложа най-сетне точка на моето твърде пространно повествование.

Пловдивска лудница, 1897–98 година

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.